

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

Економічний факультет

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

НА ТЕМУ:

**«ПОДАТКОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ЕФЕКТИВНІСТЬ,
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ»**

Галузь знань: 07 «Управління та адміністрування»

Спеціальність 072 «ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, СТРАХУВАННЯ ТА
ФОНДОВИЙ РИНОК»

Освітня програма **ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, СТРАХУВАННЯ
ТА ФОНДОВИЙ РИНОК**

Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр

Виконавець:

Фіалковська Анастасія Андріївна,
студентка 2 курсу, гр. ЕФЗ-21

Науковий керівник:

Стеценко Тетяна Володимирівна,
кандидат економічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота магістра допущена до захисту
рішенням кафедри фінансів та кредиту

Протокол № _____ від «___» _____ 2025 р.

Зав. кафедри _____ проф. Ольга ГЛУЩЕНКО

підпис

Харків 2025

АНОТАЦІЯ

Фіалковська А.А. Податкова система України: ефективність, виклики та перспективи реформування. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра.

Спеціальність 072 «ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОК»

Освітня програма «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2025.

Робота присвячена дослідженню податкової системи України, оцінюванню її ефективності, визначенню ключових викликів функціонування та обґрунтуванню перспектив реформування в умовах економічної трансформації та повоєнного відновлення. Розглянуто теоретико-методологічні засади оподаткування, економічну сутність податків і закономірності їх впливу на фінансову систему держави. Узагальнено підходи та моделі побудови податкових систем у світовій практиці, проаналізовано нормативно-правові засади функціонування податкової системи України.

Особливу увагу приділено аналізу структури й динаміки податкових надходжень, оцінюванню податкового навантаження та фіскальної ефективності основних бюджетоутворюючих податків із використанням показників ефективних ставок та результатів ABC-XYZ-аналізу. Виявлено чинники нестабільності податкових потоків, структурні дисбаланси та проблеми адміністрування. На основі світового досвіду реформування податкових систем сформульовано стратегічні напрями вдосконалення податкової політики України, які передбачають цифровізацію контролю, розширення податкової бази, підвищення прозорості податку на додану вартість, оптимізацію оподаткування праці та прибутку, розвиток майнових і екологічних податків.

Сформовано прогноз впливу податкових реформ на економічний розвиток України на основі трендових моделей динаміки податкових надходжень і валового внутрішнього продукту. Показано, що за умов послідовної реалізації реформ можливе підвищення фіскальної стійкості, зростання податкових надходжень, зменшення податкового навантаження та прискорення економічного відновлення. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення податкової політики та гармонізації національної системи оподаткування зі стандартами Європейського Союзу.

Ключові слова: податкова система, податкова політика, фіскальна ефективність, податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток, податкове навантаження, податкове адміністрування, податкова реформа, економічний розвиток, прогнозування, ABC-XYZ-аналіз.

ABSTRACT

Fialkovska A.A. Tax system of Ukraine: efficiency, challenges and prospects for reform. – Manuscript.

Thesis of master's degree.

Specialty 072 «FINANCE, BANKING, INSURANCE AND STOCK MARKET»

Educational Program «Finance, banking, insurance and stock market»

V. N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2025.

The paper is devoted to the study of the tax system of Ukraine, the assessment of its efficiency, the identification of key operational challenges, and the substantiation of prospects for reform in the context of economic transformation and post-war recovery. The theoretical and methodological foundations of taxation, the economic essence of taxes, and the patterns of their influence on the state's financial system are examined. Approaches and models of tax system design in global practice are generalised, and the regulatory and legal framework governing the functioning of Ukraine's tax system is analysed.

Particular attention is paid to the analysis of the structure and dynamics of tax revenues, the assessment of the tax burden, and the fiscal efficiency of major budget-forming taxes using indicators of effective tax rates and the results of ABC-XYZ analysis. The factors of tax flow instability, structural imbalances, and administrative challenges are identified. Based on the global experience of tax system reforms, strategic directions for improving Ukraine's tax policy are formulated, including the digitalisation of control, expansion of the tax base, enhancement of Value Added Tax transparency, optimisation of labour and profit taxation, and the development of property and environmental taxes.

A forecast of the impact of tax reforms on Ukraine's economic development is constructed using trend models of the dynamics of tax revenues and gross domestic product. It is demonstrated that, under consistent implementation of reforms, an increase in fiscal sustainability, growth of tax revenues, reduction of the tax burden, and acceleration of economic recovery are possible. Proposals are developed to improve tax policy and harmonise the national taxation system with the standards of the European Union.

Keywords: tax system, tax policy, fiscal efficiency, Value Added Tax, Personal Income Tax, corporate income tax, tax burden, tax administration, tax reform, economic development, forecasting, ABC-XYZ analysis.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ.....	9
1.1. Економічна сутність податків та їх роль у фінансовій системі держави.....	9
1.2. Принципи побудови та моделі податкових систем у світовій практиці.....	15
1.3. Нормативно-правові основи функціонування податкової системи України.....	20
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	28
2.1. Структура податкових надходжень та їх динаміка в Україні... ..	28
2.2. Аналіз фіскальної ефективності та податкового навантаження на економіку.....	39
2.3. Основні проблеми, виклики та ризики сучасної податкової системи України.....	48
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	59
3.1. Світовий досвід податкових реформ та можливості його імплементації в Україні.....	59
3.2. Стратегічні напрями вдосконалення податкової політики України.....	67
3.3. Прогноз впливу податкових реформ на економічний розвиток України.....	74
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ.....	100

ВСТУП

Актуальність дослідження. Податкова система є одним із ключових елементів фінансової політики держави та визначальним чинником формування бюджетних ресурсів, необхідних для виконання її соціальних, економічних і безпекових функцій. В умовах триваючих трансформацій української економіки, посилені наслідками повномасштабної війни, питання удосконалення податкової системи набуває особливої ваги. Держава одночасно потребує стабільних податкових надходжень і створення умов, які б сприяли відновленню підприємницької активності, залученню інвестицій та детінізації економіки.

Незважаючи на проведені реформи, податкова система України й надалі залишається складною та неоднорідною за структурою, характеризується нерівномірним податковим навантаженням, високою часткою тіньових операцій, значними адміністративними витратами бізнесу та недостатньою ефективністю контролюючих органів. Часті зміни податкового законодавства формують невизначеність для суб'єктів господарювання і ускладнюють довгострокове планування.

Одночасно Україна рухається шляхом інтеграції до Європейського Союзу, що потребує адаптації податкової політики до європейських підходів та міжнародних стандартів прозорості й обміну інформацією. Глобальні тенденції цифровізації, реформування корпоративного оподаткування та посилення боротьби з ухиленням від сплати податків формують нові вимоги до сучасної податкової системи.

У цьому контексті аналіз ефективності податкової системи України, визначення її проблемних аспектів і пошук реалістичних напрямів реформування набувають особливої актуальності. Це дозволяє не лише оцінити сучасний стан податкової політики, а й окреслити можливості її вдосконалення з урахуванням потреб економічного відновлення та європейського вектору розвитку країни.

Проблематика розвитку та реформування податкової системи активно досліджується українськими науковцями, серед яких можна відзначити праці Т. Єфименко [54], А. Крисоватого [63], І. Луніної [67], Т. Стеценко [91], В. Федосова, С. Юрія [24] та інших дослідників, що аналізують питання фіскальної ефективності, оптимізації податкового навантаження та удосконалення податкової політики. У їхніх роботах висвітлено теоретичні підходи до формування податкової системи та окреслено напрями її адаптації до сучасних економічних умов.

Міжнародний досвід також є важливим джерелом для переосмислення підходів до податкової реформи в Україні. Суттєвий внесок у розроблення концепцій ефективного оподаткування зробили зарубіжні дослідники, які досліджують питання податкового адміністрування, боротьби з ухиленням від оподаткування, структури податкових систем у країнах з різним рівнем економічного розвитку та принципи побудови сучасної фіскальної політики. Їхні підходи дають можливість оцінювати українську податкову систему в ширшому міжнародному контексті.

Поєднання зовнішніх викликів, внутрішніх структурних проблем та потреби адаптації до європейських стандартів робить дослідження ефективності податкової системи України й обґрунтування перспектив її реформування надзвичайно актуальним як у теоретичному, так і в практичному вимірах.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в комплексній оцінці ефективності податкової системи України, виявленні основних проблем та формулюванні практично обґрунтованих пропозицій щодо її реформування з урахуванням сучасних економічних викликів і міжнародного досвіду.

Для досягнення мети дослідження були визначені такі завдання:

- 1) проаналізувати економічну сутність податків та їх роль у фінансовій системі держави;
- 2) вивчити принципи побудови та моделі податкових систем у світовій практиці;

- 3) дослідити нормативно-правові основи функціонування податкової системи України;
- 4) оцінити структуру податкових надходжень та їх динаміку в Україні за останні роки;
- 5) провести аналіз фіскальної ефективності податкової системи та податкового навантаження на економіку;
- 6) виявити основні проблеми, виклики та ризики функціонування сучасної податкової системи України;
- 7) дослідити світовий досвід податкових реформ і можливості його застосування в Україні;
- 8) визначити стратегічні напрями вдосконалення податкової політики України;
- 9) спрогнозувати вплив можливих податкових реформ на економічний розвиток держави.

Об’єкт дослідження – податкова система України як складова державних фінансів, що забезпечує формування бюджетних ресурсів, регулювання економічних процесів та стимулювання розвитку національної економіки.

Предмет дослідження – економічні, нормативно-правові та організаційні аспекти функціонування податкової системи України, ефективність її структури та адміністрування, а також можливості реформування з урахуванням сучасних викликів і міжнародного досвіду.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у роботі використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. У процесі дослідження теоретичних аспектів податкової системи та ролі податків у фінансовій системі держави застосовано метод наукової абстракції та методи якісного аналізу і синтезу, індукції та дедукції. Для вивчення нормативно-правових основ функціонування податкової системи України та порівняння її з міжнародними моделями використано порівняльно-правовий метод та метод системного аналізу. Для характеристики структури податкових надходжень, їх

динаміки та ефективності адміністрування застосовано методи кількісного аналізу економічних показників, включаючи спостереження, порівняння, групування, структурування та узагальнення. Для оцінки податкового навантаження та формування податкових надходжень бюджету застосовано метод ABC-XYZ-аналізу. Для розроблення практичних пропозицій щодо реформування податкової системи використано методи логічного узагальнення та системного порівняння міжнародного досвіду.

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи є законодавчі та нормативно-правові акти України, що регулюють податкові відносини, бюджетні процеси та фінансову політику; монографії, наукові статті та дослідження вітчизняних та зарубіжних економістів, присвячені податковій системі, фіскальній політиці та реформам оподаткування; офіційна статистична інформація Державної служби статистики України та результати одноразових статистичних спостережень; звітні та оперативні дані Державної податкової служби України, Міністерства фінансів України та Національного банку України; аналітичні звіти та дослідження міжнародних фінансових організацій (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку), а також електронні ресурси, наукові бази даних та інформаційні портали в мережі Internet.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи. Найбільш суттєвими науковими результатами магістерського дослідження, що становлять його новизну, є такі:

- сформовано комплексний підхід до оцінювання ефективності податкової системи України, який базується на поєднанні аналізу ефективних ставок основних бюджетоутворюючих податків з результатами ABC-XYZ-аналізу, що дало змогу виявити їх фіскальну значущість та рівень стабільності;
- запропоновано методичний підхід до визначення податкового навантаження на економіку, що ґрунтується на порівнянні динаміки податкових надходжень і валового внутрішнього продукту в ретроспективному та прогнозному вимірах;

- визначено аналітичні критерії оцінювання фіскальної ефективності податків, які відображають реальну податкову продуктивність у співвідношенні з номінальними ставками та дозволяють установити ступінь відповідності фактичних надходжень податковому потенціалу;
- обґрунтовано використання трендових моделей для прогнозування податкових надходжень та ВВП, що забезпечило можливість оцінити середньострокові наслідки податкових реформ для економічного розвитку України;
- визначено стратегічні орієнтири вдосконалення податкової політики України з урахуванням практик ЄС, зокрема щодо цифровізації адміністрування, підвищення прозорості ПДВ, зміцнення інституційної спроможності фіскальних органів та формування збалансованішої структури податкових надходжень.

Практичне значення одержаних результатів кваліфікаційної роботи полягає у можливості використання сформованих аналітичних підходів та запропонованих рекомендацій для вдосконалення податкової політики України, підвищення ефективності адміністрування основних податків, обґрунтування рішень у сфері бюджетного планування та гармонізації національної системи оподаткування зі стандартами Європейського Союзу.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня магістра представлена публікацією статті у фаховому виданні категорії Б: Zhykharieva V., Fialkovska A., Klievtsievych N. Economic and psychological dimensions of taxation in the shipping industry and their impact on investments. Наукові перспективи. Серія «Економіка». 2025. №9(63). С. 676-688. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-676-688](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-676-688) [13].

Структура і обсяг кваліфікаційної роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 100 найменувань на 11 сторінках і 2 додатків на 4 сторінках, містить 11 рисунків на 5 сторінках та 8 таблиць на 5 сторінках. Загальний обсяг роботи

– 106 сторінок. Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 87 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

1.1. Економічна сутність податків та їх роль у фінансовій системі держави

Податки є однією з найдавніших та найбільш сталих економічних категорій, що супроводжують розвиток людського суспільства та державності з моменту їхнього формування. На ранніх етапах історії податки мали переважно натуральний характер, виступаючи способом забезпечення влади ресурсами для підтримання війська, утримання управлінського апарату та реалізації владних повноважень. Однак із розвитком економічних відносин, становленням грошової системи, ускладненням суспільних структур і переходом від примітивних форм господарювання до ринкової економіки змінилися не лише форми оподаткування, а й сама його сутність. Сучасні податки є результатом тривалої еволюції економічних та правових інститутів, що відображають соціально-економічний розвиток суспільства, рівень державного втручання в економіку та принципи розподілу ресурсів.

У науковій літературі податки визначають як обов'язкові, безвідплатні та безповоротні платежі, що справляються державою з фізичних та юридичних осіб на основі законодавчих норм з метою фінансування суспільних потреб (табл. 1.1). Такий підхід дозволяє розглядати податки не лише як джерело бюджетних надходжень, але й як механізм перерозподілу валового внутрішнього продукту, інструмент економічної політики та чинник соціальної стабільності. Важливою ознакою податку є його імперативність, тобто безальтернативний характер виконання податкового обов'язку, що впливає з фіксованої у законі природи цього платежу [98].

Сучасні теоретичні концепції розглядають податки через призму взаємодії між державою та економічними агентами. У класичній економічній школі податки сприймалися насамперед як фіскальний інструмент,

необхідний для фінансування діяльності держави. А. Сміт сформулював чотири базові принципи, які актуальні досі: принцип рівності або справедливості; принцип визначеності, що вимагає чітких і прозорих правил оподаткування; принцип зручності сплати; принцип економії, який передбачає мінімізацію адміністративних витрат як з боку держави, так і платників. Ці засади не втратили своєї значущості й у XXI столітті, адже забезпечують стабільність та передбачуваність податкової системи.

Таблиця 1.1

Підходи до визначення поняття «податок»

Підхід	Характеристика	Трактування поняття «податок»
Фіскальний	Акцент на формуванні доходів бюджету.	Податок – обов’язковий платіж, що забезпечує фінансову основу держави.
Економічний	Підкреслює роль податків у перерозподілі ресурсів і вплив на економічну активність.	Податок – механізм вилучення частини доходів для фінансування суспільних потреб.
Правовий	Базується на юридичній природі та обов’язкових ознаках податків.	Податок – встановлений законом безвідплатний і безповоротний платіж.
Соціальний	Наголошує на ролі податків у забезпеченні соціальної рівноваги та захисту населення.	Податок – інструмент фінансування суспільних благ і зменшення нерівності.
Регулятивний	Розглядає податки як важіль впливу на рішення суб’єктів господарювання.	Податок – інструмент стимулювання або стримування економічної поведінки.
Монетарний	Фокус на взаємодії оподаткування з грошовим обігом.	Податок – елемент фінансової політики, що впливає на рух грошових потоків.
Поведенковий	Аналізує мотиви платників і рівень податкової культури.	Податок – інструмент формування добровільної податкової дисципліни.
Політичний	Пов’язує податки з владними рішеннями та суспільними інтересами.	Податок – результат політичних компромісів і державного регулювання.
Інституційний	Акцент на ролі інститутів, процедур і правил у сфері оподаткування.	Податок – елемент системи формальних правил, що регулюють взаємини держави й платників.

Примітка. Складено автором.

У межах неокласичної теорії податки розглядаються як важливий чинник, що впливає на стимули економічних суб'єктів. Податки можуть змінювати поведінку підприємців, формувати рішення щодо заощаджень і інвестицій, визначати рівень пропозиції праці та споживання. Занадто високі податкові ставки створюють негативні стимули, знижують мотивацію до підприємницької діяльності, збільшують ризики переходу у тінь. Натомість надто низький рівень оподаткування обмежує можливості держави щодо виконання її соціальних функцій. Таким чином, оптимальне оподаткування повинно забезпечувати рівновагу між інтересами держави та платників, мінімізуючи надлишкові втрати добробуту [24].

Кейнсіанська економічна школа підкреслює стабілізуючу роль податків, вказуючи на можливість використання їх як інструмента антициклічної політики. Підвищення податкових ставок у періоди економічного піднесення може стримувати інфляційний тиск і запобігати перегріву економіки, тоді як зниження ставок у періоди спаду стимулює сукупний попит і пом'якшує наслідки кризових явищ. Така регулююча властивість податків особливо важлива для країн, економіки яких характеризуються високою циклічністю та структурною нестабільністю.

Однак податки виконують не лише фіскальну й регулюючу функцію. Суттєвою є також перерозподільна функція, яка дозволяє державі впливати на розподіл доходів. Застосування прогресивних шкал оподаткування, податкових пільг для соціально незахищених груп, зменшення податкового навантаження на малий бізнес сприяє забезпеченню соціальної справедливості, вирівнюванню економічних можливостей та зменшенню нерівності. Таким чином, податки мають значний соціальний компонент, впливаючи на структуру суспільства та соціальну стабільність.

Крім того, податки мають контрольну функцію, яка дозволяє державі відстежувати фінансові потоки, обсяги економічної діяльності та потенційні ризики ухилення від оподаткування. Розвиток цифрових технологій суттєво розширив можливості держави в цій сфері: автоматизований обмін даними,

електронні сервіси, ризик-орієнтовані системи моніторингу значно підвищили ефективність податкового адміністрування. Контрольна функція податків є важливою частиною фінансової безпеки держави, оскільки забезпечує прозорість економічних процесів, запобігає тінізації та сприяє підвищенню довіри до державних інститутів [28].

Економічна сутність податків значною мірою визначається їхньою класифікацією. Податки поділяються на прямі та непрямі, загальнодержавні та місцеві, на податки на доходи, споживання, майно, ресурси. Прямі податки, такі як податок на доходи фізичних осіб чи податок на прибуток підприємств, безпосередньо впливають на фінансові можливості суб'єктів господарювання, а їх надходження більш чутливі до економічних циклів. Непрямі податки, зокрема ПДВ чи акциз, забезпечують стабільні та прогнозовані доходи бюджету, проте впливають на рівень цін і купівельної спроможності населення [86]. Від структури податкової системи залежить рівень її стабільності, еластичність надходжень, соціальні наслідки та інвестиційна привабливість країни.

Особливу увагу слід приділити питанню податкового навантаження – одному з ключових показників, що визначає взаємодію податкової системи та економічних суб'єктів. Податкове навантаження відображає не лише частку доходу, яку платники віддають державі, а й витрати часу, матеріальних ресурсів і зусиль, необхідних для виконання податкових обов'язків. Складність процедур, часті зміни законодавства, недостатня прозорість адміністрування здатні підвищувати ефективне податкове навантаження навіть за формально невисоких ставок. Оптимізація податкового навантаження дозволяє підвищити конкурентоспроможність національної економіки, зменшити масштаби тінізації та забезпечити стійке економічне зростання.

Тісно з податковим навантаженням пов'язана проблема податкових витрат – частини потенційних бюджетних надходжень, якої держава свідомо позбавляється через запровадження пільг, спеціальних режимів чи звільнень.

Податкові пільги можуть бути потужним інструментом стимулювання інвестицій, розвитку інноваційних секторів, підтримки малого бізнесу або регіональних економік, що відстають у розвитку [33]. Однак неефективне використання податкових стимулів призводить до втрати доходів, викривлення конкуренції та зростання ризиків зловживань. Тому оцінка ефективності податкових пільг є важливим напрямом аналізу податкової політики.

Суттєвою складовою сучасної податкової системи є її здатність протидіяти тінізації економіки. Тіньова економіка підриває фіскальну базу, погіршує конкурентне середовище, знижує довіру до держави та обмежує можливості для соціально-економічного розвитку. Високий рівень тінізації часто пов'язаний з недосконалістю податкової системи: надмірним податковим тягарем, корупційними ризиками, прогалинами в адмініструванні. Зменшення масштабів тінізації потребує комплексних заходів – удосконалення податкового законодавства, цифровізації фінансових процесів, поліпшення адміністрування, зміцнення фінансового контролю та підвищення рівня податкової культури населення.

Податки відіграють значну роль у формуванні інвестиційного середовища. Рівень податкових ставок, стабільність податкової політики, передбачуваність законодавства, прозорість адміністрування – все це визначає рішення інвесторів щодо розміщення капіталу. Нестабільність податкової системи підвищує ризики ведення бізнесу та стримує приплив інвестицій, особливо іноземних. Навпаки, передбачувана податкова політика, ефективне адміністрування й помірний рівень оподаткування сприяють формуванню сприятливого інвестиційного клімату.

Економічна сутність податків також проявляється у взаємозв'язку з бюджетною політикою. Бюджетний дефіцит, державний борг, обсяг видатків на соціальні програми, інфраструктурні проєкти та оборонну сферу безпосередньо залежать від обсягів податкових надходжень. Тому податки є основою фінансової спроможності держави і важливим чинником

забезпечення її економічної безпеки [54]. Для країн із високими фіскальними потребами, таких як Україна, роль податків у забезпеченні макрофінансової стабільності особливо значуща.

Глобальні трансформації, розвиток цифрової економіки, зміни бізнес-моделей, поява нових форм зайнятості й способів отримання доходу ставлять перед податковими системами нові виклики. Зокрема, питання оподаткування цифрових платформ, онлайн-послуг, електронної комерції потребує адаптації податкової політики до сучасних реалій. Відсутність таких адаптацій може призводити до втрати податкової бази та появи несправедливої конкуренції між традиційними підприємствами та цифровими компаніями.

Важливою складовою ефективності податкової системи є її відповідність міжнародним стандартам. У межах глобалізації фінансових потоків держави змушені координувати свої податкові політики, що сприяє зменшенню можливостей для ухилення від оподаткування, уникненню подвійного оподаткування та забезпеченню рівних умов для бізнесу [1]. План дій BEPS, ініціативи ОЕСР, угоди про обмін податковою інформацією – все це формує нові правила взаємодії держав в оподаткуванні. Адаптація до міжнародних стандартів є важливим аспектом розвитку податкової політики України, особливо в контексті євроінтеграції.

Таким чином, економічна сутність податків розкривається через їхній багатоплановий вплив на фінансову систему держави та на національну економіку загалом. Податки формують ресурсну базу бюджету, забезпечують фінансування суспільних благ, впливають на економічну поведінку суб'єктів, сприяють забезпеченню соціальної справедливості, підтримують макроекономічну стабільність і створюють умови для економічного розвитку. Сучасна податкова система повинна бути гнучкою, ефективною та здатною адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів. Саме тому дослідження економічної сутності податків та їх ролі у фінансовій системі держави має важливе теоретичне й практичне значення, оскільки дозволяє сформулювати

підґрунтя для подальшого вдосконалення податкової політики, підвищення її ефективності та результативності.

1.2. Принципи побудови та моделі податкових систем у світовій практиці

Податкова система будь-якої держави формується під впливом історичних, економічних, політичних та соціальних чинників. Її структура, механізми функціонування, співвідношення між окремими видами податків та адміністративні процедури значною мірою визначають ефективність податкової політики, рівень економічного розвитку країни та якість державного управління. У світовій практиці склалися різні підходи до організації податкових систем, проте основою для їх побудови є універсальні принципи, які забезпечують стабільність, справедливість і результативність оподаткування. Аналіз цих принципів і моделей дозволяє глибше зрозуміти закономірності формування ефективних податкових систем та визначити напрями вдосконалення національної податкової політики.

Принципи побудови податкових систем мають глибоке теоретичне підґрунтя (рис. 1.1). Вони походять як із класичної економічної теорії, так і з сучасних концепцій публічних фінансів. Традиційно основою вважаються принципи, сформульовані А. Смітом, які стали відправною точкою для розвитку податкової науки. До них належать принцип рівності й справедливості, що передбачає пропорційність податкового тягара фінансовим можливостям платників; принцип визначеності та прозорості, за яким сума, строки й порядок внесення податків мають бути зрозумілими й передбачуваними; принцип зручності сплати; принцип економії, що вимагає мінімізації витрат на адміністрування оподаткування. Хоча ці принципи були сформульовані у XVIII столітті, вони й надалі залишаються методологічною основою сучасних податкових систем [101].

Принципи побудови податкових систем

- ☐ Принцип рівності (справедливості)
- ☐ Принцип визначеності
- ☐ Принцип прозорості
- ☐ Принцип зручності сплати
- ☐ Принцип економії (мінімізації адміністративних витрат)
- ☐ Принцип ефективності
- ☐ Принцип нейтральності
- ☐ Принцип гнучкості
- ☐ Принцип стабільності
- ☐ Принцип загальності оподаткування
- ☐ Принцип достатності
- ☐ Принцип соціальної справедливості
- ☐ Горизонтальна справедливість
- ☐ Вертикальна справедливість

Рис. 1.1. Принципи побудови податкових систем

Примітка. Складено автором.

З розвитком економічної теорії з'явилися нові принципи, що поглиблюють класичні підходи. Серед них принцип ефективності, який передбачає мінімізацію надлишкового податкового тягара та спотворень економічної поведінки платників; принцип нейтральності, за яким податки не повинні значно впливати на рішення щодо праці, інвестицій чи споживання; принцип гнучкості, який вимагає здатності податкової системи адаптуватися до змін економічного середовища; принцип стабільності, що передбачає послідовність і довготривалість податкових норм; принцип загальності оподаткування, згідно з яким усі платники з однаковими умовами повинні підпадати під однакові податкові правила. Важливою складовою сучасних систем є принцип достатності, який передбачає здатність податкових надходжень забезпечувати державу ресурсами для виконання її функцій [49].

У теорії підкреслюється також принцип соціальної справедливості, який має два аспекти: горизонтальну та вертикальну справедливість. Горизонтальна справедливість означає, що платники з однаковими доходами повинні сплачувати однакові податки; вертикальна – що особи з вищими доходами сплачують більшу частку своїх доходів. Вертикальна справедливість зазвичай

реалізується через прогресивні шкали оподаткування. У країнах із розвинутою соціальною політикою цей принцип відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки сприяє зменшенню економічної нерівності.

Поряд із принципами існують різні моделі податкових систем, які сформувалися внаслідок історичного розвитку та національних особливостей країн. У світовій практиці можна виділити кілька базових моделей: континентальну, англосаксонську, скандинавську та змішані моделі, що поєднують елементи різних підходів (рис. 1.2).

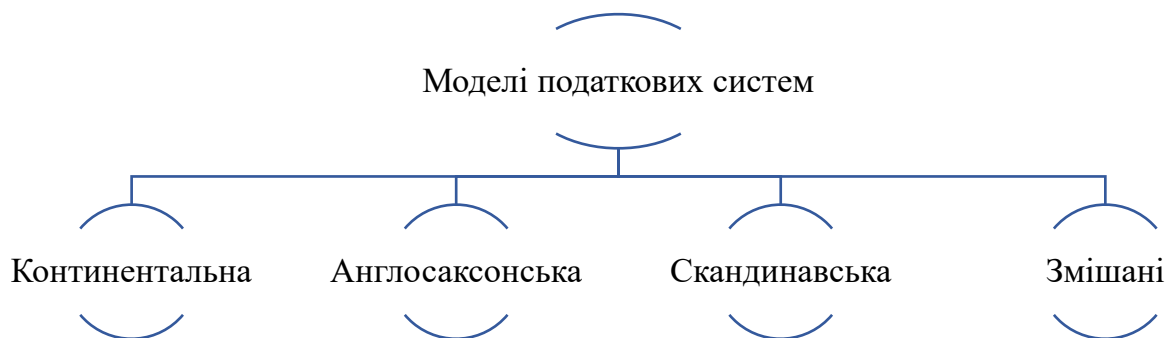

Рис. 1.2. Моделі податкових систем

Примітка. Складено автором.

Континентальна модель податкової системи (властива Німеччині, Франції, Італії та іншим країнам Європи) характеризується високою роллю держави у регулюванні економіки, значною часткою прямих податків та розвинутою системою соціального забезпечення. У таких країнах податок на доходи є прогресивним, податок на прибуток підприємств має середній або високий рівень ставок, а непрямі податки, зокрема ПДВ, відіграють важливу, але не домінуючу роль. Держави з континентальною моделлю мають високий рівень податкової культури та ефективного адміністрування, що дозволяє підтримувати значні обсяги соціальних видатків і забезпечувати стабільність державних фінансів.

Англосаксонська модель (характерна для США, Великої Британії, Канади, Австралії) ґрунтується на ліберальних принципах економічної політики. Вона передбачає низьке втручання держави в економічні процеси та менший обсяг соціальних видатків у порівнянні з континентальною моделлю. Основний акцент робиться на оподаткуванні доходів та споживання, при цьому податок на прибуток підприємств є важливим елементом фіскальної системи [39]. Податкове адміністрування у таких країнах вирізняється високим рівнем технологічної оснащеності та прозорості, що сприяє забезпеченню добровільної сплати податків.

Скандинавська модель характеризується найвищим рівнем оподаткування у світі, однак цей рівень компенсується широкою системою соціальних гарантій, високою якістю державних послуг та розвинутою інфраструктурою. Основними рисами цієї моделі є високі ставки прямих податків, значна роль ПДВ, розвинена система соціальних внесків і тісний взаємозв'язок між податковою та соціальною політикою. Така модель забезпечує мінімальний рівень соціальної нерівності та високий рівень довіри громадян до держави, що є важливим фактором стабільності податкової системи.

Окрему групу становлять країни з перехідною або змішаною моделлю оподаткування. До них належать держави Центральної та Східної Європи, у тому числі ті, що пройшли трансформацію від планової економіки до ринкової. Їх податкові системи часто поєднують елементи різних підходів: від континентальної – структурованість і обґрунтованість податкових ставок; від англосаксонської – підтримку підприємництва та інвестицій; від скандинавської – прагнення до розширення соціальних стандартів [27]. Для таких країн характерні часті зміни податкового законодавства, необхідність адаптації до міжнародних норм і потреба у вдосконаленні адміністрування.

Важливим аспектом аналізу світових податкових систем є співвідношення між прямими та непрямими податками. У розвинених країнах спостерігається тенденція до збільшення частки податків на доходи та капітал,

тоді як у країнах, що розвиваються, основну роль відіграють податки на споживання, зокрема податок на додану вартість. Це пояснюється різним рівнем розвитку інституцій, можливостями контролю за доходами та рівнем тінізації економіки [49]. Непрямі податки є більш стабільним джерелом доходів бюджету та легше адмініструються, але вони є регресивними за своєю природою, тобто більше впливають на домогосподарства з низькими доходами. Натомість прямі податки можуть забезпечувати вищий рівень справедливості, однак їх адміністрування потребує високого рівня довіри до держави, розвиненої податкової культури та ефективного контролю.

Суттєвий інтерес становлять також інноваційні підходи до оподаткування, що формуються у зв'язку з розвитком цифрової економіки. Країни Європейського Союзу, Великої Британії, Південної Кореї та інші активно впроваджують податки на цифрові послуги, встановлюють правила оподаткування транснаціональних цифрових корпорацій, адаптують законодавство до діяльності електронних платформ [98]. Ці зміни зумовлені необхідністю забезпечити справедливий розподіл податкової бази у межах глобальної економіки, у якій цифрові компанії можуть отримувати значні доходи без фізичної присутності у країні.

Складною, але важливою частиною світової податкової практики є питання гармонізації податкових систем. У межах Європейського Союзу реалізуються стандарти спільного ринку, які включають правила щодо ПДВ, акцизів, оподаткування корпорацій і заходів протидії ухиленню від оподаткування. Гармонізація податкової політики забезпечує прозорість транскордонних операцій, усуває подвійну податкову дискримінацію та створює рівні умови для суб'єктів господарювання.

Міжнародні організації, такі як ОЕСР, Світовий банк та МВФ, відіграють важливу роль у формуванні глобальних стандартів оподаткування. Зокрема, План дій BEPS спрямований на боротьбу з розмиванням податкової бази та переміщення прибутків до низькоподаткових юрисдикцій. Міжнародні рекомендації орієнтовані на підвищення прозорості податкової політики,

удосконалення обміну інформацією, посилення контролю за трансфертним ціноутворенням та зменшення використання агресивних схем податкової оптимізації.

Аналізуючи світові моделі оподаткування, важливо враховувати, що ефективність податкової системи залежить не лише від структури податків та рівня ставок, але й від якості інституцій, рівня довіри до держави, прозорості адміністративних процедур та стабільності законодавчої бази. У країнах з високою інституційною спроможністю податкова система функціонує ефективніше, навіть якщо податкове навантаження є високим [5]. Водночас у державах із низьким рівнем довіри та слабкими інститутами податки сприймаються як примусові та несправедливі платежі, що сприяє ухиленню від оподаткування та зростанню тіньової економіки.

Таким чином, світова практика демонструє різноманітність моделей податкових систем, кожна з яких відображає специфіку економічного розвитку, рівень соціальних гарантій, історичний контекст і політичні пріоритети держави. Незважаючи на відмінності, усі ефективні податкові системи ґрунтуються на універсальних принципах справедливості, прозорості, нейтральності, стабільності та ефективності адміністрування. Дослідження цих моделей дозволяє окреслити можливі напрями вдосконалення національної податкової системи, зокрема підвищення якості адміністрування, забезпечення передбачуваності законодавства, розширення податкової бази, оптимізацію структури податкових надходжень і запровадження інноваційних підходів до оподаткування у відповідь на сучасні економічні виклики.

1.3. Нормативно-правові основи функціонування податкової системи України

Податкова система України є результатом комплексної кодифікації правових норм, які визначають засади оподаткування, права й обов'язки платників, повноваження контролюючих органів та механізми

адміністрування. Вона ґрунтується на низці нормативно-правових актів різної юридичної сили, що взаємодіють між собою та забезпечують правові рамки для формування державних доходів. Стабільність, узгодженість і системність нормативно-правової бази є ключовими умовами ефективності податкової політики, забезпечення бюджетної стійкості, зміцнення інвестиційного клімату та підвищення рівня довіри платників до держави. У сучасних умовах трансформацій економіки, децентралізації, євроінтеграційних процесів і розвитку цифрових технологій нормативно-правові засади оподаткування потребують постійного вдосконалення, адаптації до нових викликів і узгодженості з міжнародними стандартами (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Нормативно-правові акти,
що регулюють податкову систему України, та їхня роль

Нормативно-правовий акт	Роль у регулюванні податкової системи
1	2
Конституція України	Визначає конституційні засади оподаткування; закріплює обов'язок сплачувати податки; встановлює виключно законодавчий порядок їх запровадження.
Податковий кодекс України	Комплексно регулює систему податків і зборів; визначає порядок їх справляння, адміністрування, права та обов'язки платників і контролюючих органів.
Бюджетний кодекс України	Установлює структуру бюджетної системи; визначає порядок зарахування податків до державного та місцевих бюджетів; регулює міжбюджетні відносини.
Митний кодекс України	Регламентує справляння митних платежів та порядок переміщення товарів через митний кордон.
Акти щодо діяльності ДПС України	Визначають правовий статус, повноваження й функції контролюючих органів під час податкового адміністрування.
Закони про ЄСВ	Регулюють нарахування й сплату ЄСВ та інших обов'язкових платежів у межах системи соціального страхування.
Постанови Кабінету Міністрів України	Уточнюють механізми застосування норм Податкового кодексу, окремі процедури звітності та порядки надання пільг.
Накази Міністерства фінансів України	Установлюють форми звітності, методика податкового обліку та правила оформлення податкових процедур.
Нормативні акти Національного банку України	Регулюють валютні операції та міжнародні розрахунки, що мають податкові наслідки.

Продовження табл. 1.2

1	2
Міжнародні договори	Визначають правила уникнення подвійного оподаткування та статус нерезидентів.
Міжнародні стандарти BEPS, CRS	Спрямовані на протидію агресивній податковій оптимізації та забезпечення прозорості операцій.
Судова практика Верховного Суду	Усуває суперечності в тлумаченні норм, формує єдині підходи до їх застосування.

Примітка. Складено автором за даними [1, 24, 79, 60].

Основоположним нормативним актом, що визначає фундамент податкової системи України, є Конституція України. У статті 67 закріплено обов'язок кожного громадянина сплачувати податки й збори в порядку та розмірах, установлених законом, що створює правову основу універсальності оподаткування. Конституція також закріплює принцип виключно законодавчого встановлення податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Це означає, що жодні інші органи, окрім Верховної Ради України, не можуть встановлювати нові податки або змінювати їх елементи, що забезпечує стабільність правового регулювання та захищає платників від свавільних рішень. Крім того, Конституція визначає засади бюджетного процесу та фінансової діяльності держави, формуючи загальне правове середовище, у межах якого функціонує податкова система.

Ключовим актом, який регулює оподаткування на поточному етапі, є Податковий кодекс України. Його прийняття у 2010 році стало етапом систематизації розпорошених норм численних законів і підзаконних актів. Кодекс встановлює перелік загальнодержавних і місцевих податків, визначає порядок їх адміністрування, встановлює процедури податкового контролю, відповідальність за порушення податкових правил та механізми податкових спорів. Він виконує не лише регулятивну функцію, а й системоутворюючу, поєднуючи в єдину логічно побудовану структуру всі ключові елементи інституту оподаткування.

Податковий кодекс закріплює принципи функціонування податкової системи, серед яких: загальність оподаткування, невідворотність обов'язку

сплати податків, рівність усіх платників перед законом, презумпція правомірності рішень платника податків у разі неоднозначності трактування норм, стабільність податкового законодавства та економічність оподаткування [79]. Ці принципи є важливою гарантією дотримання балансу між фіскальними інтересами держави та правами платників, створюють передбачувані умови для ведення господарської діяльності й забезпечують правову визначеність.

Податковий кодекс чітко визначає структуру податкової системи, поділяючи податки на загальнодержавні та місцеві. До загальнодержавних належать податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, рентні платежі, мито, екологічний податок. Місцеві податки – це податок на майно та єдиний податок. Такий поділ сприяє формуванню фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, дозволяючи територіальним громадам забезпечувати потреби на місцевому рівні та виконувати власні та делеговані повноваження.

Важливою складовою нормативно-правового регулювання є Бюджетний кодекс України. Він визначає механізми формування доходів державного та місцевих бюджетів, порядок міжбюджетних відносин, правила зарахування податків до відповідних бюджетів, а також процедури розподілу фінансових ресурсів. Бюджетний кодекс встановлює принципи бюджетної системи, зокрема субсидіарність, самостійність бюджетів, збалансованість і публічність, що безпосередньо впливають на ефективність податкової системи [24]. Взаємозв'язок між Податковим та Бюджетним кодексами забезпечує узгодженість фіскальної політики та бюджетного процесу.

Значною є роль Митного кодексу України, який регулює питання справляння митних платежів – мита, ПДВ та акцизу при імпорті товарів, а також визначає процедури контролю за переміщенням товарів через митний кордон. Митне законодавство є важливим елементом податкової системи,

оскільки частина доходів бюджету формується за рахунок платежів, пов'язаних із зовнішньоекономічними операціями.

Функціонування податкової системи передбачає наявність нормативних актів, що регулюють діяльність контролюючих органів. Державна податкова служба України та Державна митна служба України діють у межах законодавства, яке визначає їхні повноваження, механізми взаємодії з платниками податків, порядок проведення перевірок, застосування штрафних санкцій і процедури оскарження рішень [43]. Підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та Міністерства фінансів деталізують окремі положення Податкового кодексу, уточнюють адміністративні процедури, визначають форми звітності, правила ведення обліку та порядок застосування податкових пільг [57, 71].

Суттєвим елементом нормативно-правового забезпечення є акти Національного банку України, що регулюють валютні операції, оскільки податкові зобов'язання пов'язані з операціями у валюті, банківськими переказами та фінансовими операціями. Регулювання валютного ринку впливає на оподаткування зовнішньоекономічної діяльності, визначаючи режим обліку та контроль за транскордонними платежами.

Окреме місце у правовому регулюванні оподаткування займає судова практика. В Україні сформувався суттєвий масив рішень Верховного Суду, які уточнюють зміст окремих правових норм, вирішують неоднозначності в тлумаченні податкового законодавства та формують концепцію добросовісного платника податків. Судова практика компенсує недосконалість нормативних актів, адже часто законодавчі норми є загальними або допускають колізії. Судові рішення служать важливим інструментом правової визначеності та передбачуваності для бізнесу, підвищуючи якість правового регулювання.

Нормативно-правовою основою податкової системи України є також міжнародні договори про уникнення подвійного оподаткування. Україна має широку мережу таких угод, які визначають порядок розподілу податкових

прав між державами, регулюють оподаткування доходів резидентів і нерезидентів, забезпечують уникнення подвійного оподаткування та запобігання ухиленню від сплати податків. Виконання положень міжнародних конвенцій сприяє розвитку інвестиційного співробітництва, забезпечує конкурентні умови для суб'єктів, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, та знижує ризики податкових спорів на міжнародному рівні.

Окремим блоком нормативного регулювання є інтеграція України у світовий простір податкової прозорості. Участь у глобальних ініціативах – таких як План дій BEPS, міжнародні програми обміну податковою інформацією, стандарти прозорості трансфертного ціноутворення – передбачає внесення змін до національного законодавства з метою боротьби з агресивним податковим плануванням, фіктивними операціями, розмиванням податкової бази та непрозорими транзакціями. Україна активно впроваджує правила щодо розкриття інформації про міжнародні структури, документації щодо трансфертного ціноутворення, звітності за країнами (CbCR). Ці норми суттєво посилюють податкову дисципліну транснаціонального бізнесу та зміцнюють фіскальну базу [1].

Євроінтеграційні процеси стали важливим чинником розвитку нормативно-правового забезпечення податкової системи України. Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає поступову гармонізацію податкового законодавства з правом Європейського Союзу, насамперед у частині непрямого оподаткування. Україна має адаптувати свої правила щодо ПДВ і акцизів до норм директив ЄС, що включає уніфікацію підходів до визначення об'єкта оподаткування, ставки ПДВ, процедур звільнення та оподаткування міжнародної торгівлі. Гармонізація з європейськими стандартами передбачає також зміцнення контролю за трансфертним ціноутворенням, впровадження правил оподаткування електронних послуг та створення ефективної системи податкового співробітництва.

Нормативно-правова база податкової системи України характеризується значною динамічністю. Щороку ухвалюються зміни до Податкового кодексу,

пов'язані з економічними потребами, бюджетними орієнтирами, міжнародними зобов'язаннями або потребами адаптації до трансформацій національного ринку. З одного боку, такі зміни відображають гнучкість державної політики та здатність реагувати на виклики. З іншого боку, надмірна частота змін створює невизначеність, підвищує адміністративні витрати бізнесу та може негативно впливати на інвестиційний клімат. Саме тому забезпечення стабільності та прогнозованості податкового законодавства є одним із ключових завдань держави.

Таким чином, нормативно-правові основи функціонування податкової системи України становлять складну та багаторівневу правову конструкцію, що включає конституційні положення, кодифіковане податкове та бюджетне законодавство, митні норми, підзаконні акти, судову практику та міжнародні угоди. Ефективність і стабільність податкової системи значною мірою залежить від узгодженості цих елементів, їх відповідності принципам справедливості, законності, прозорості та передбачуваності. У контексті реформування публічних фінансів, євроінтеграції та розвитку цифрової економіки подальше вдосконалення нормативно-правової бази є ключовою умовою формування конкурентоспроможної та сучасної податкової системи, здатної забезпечувати стабільні надходження до бюджету та сприяти сталому розвитку держави.

Висновки до розділу 1:

1. У результаті дослідження економічної сутності податків з'ясовано, що податки є багатофункціональним інструментом державного впливу на економічні та соціальні процеси. Вони не лише формують ресурсну базу бюджету, а й виконують регулюючу, перерозподільну, стабілізаційну та контрольну функції. Економічна природа податків полягає у примусовому вилученні частини доходів на користь держави з метою забезпечення фінансування суспільних благ, підтримання макроекономічної рівноваги та стимулювання розвитку економіки. Структура податкової системи, рівень

податкового навантаження та якість адміністрування істотно впливають на інвестиційне середовище, ділову активність та обсяги тіньової економіки.

2. Аналіз принципів побудови і моделей податкових систем у світовій практиці показав, що сучасні податкові системи формуються на основі загальновизнаних засад справедливості, нейтральності, стабільності, ефективності та прозорості оподаткування. Попри цю універсальність, держави застосовують різні моделі організації оподаткування – континентальну, англосаксонську, скандинавську та змішані варіанти. Відмінності між моделями зумовлені соціально-економічними умовами, рівнем державного втручання, завданнями бюджетної політики та інституційною спроможністю. Порівняльний аналіз світового досвіду дозволяє стверджувати, що найбільш ефективні податкові системи поєднують достатній рівень фіскальної стійкості з мінімізацією надмірного податкового тиску, забезпечують передбачуваність податкової політики та високий рівень податкової культури.

3. Дослідження нормативно-правових основ функціонування податкової системи України підтвердило, що її правова структура є багаторівневою й охоплює конституційні норми, кодифіковане податкове та бюджетне законодавство, митні правила, підзаконні акти, судову практику та міжнародні договори. Податковий кодекс є центральним елементом цієї системи, що забезпечує комплексне регулювання податків і зборів, визначає процедури адміністрування та встановлює вимоги до поведінки платників і контролюючих органів. Водночас нормативно-правове регулювання оподаткування в Україні залишається динамічним та зазнає впливу як внутрішніх економічних змін, так і міжнародних зобов'язань, зокрема у сфері євроінтеграції та впровадження глобальних стандартів прозорості. Забезпечення стабільності, узгодженості та передбачуваності податкового законодавства є ключовою передумовою підвищення ефективності податкової системи та зміцнення фіскальної безпеки держави.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Структура податкових надходжень та їх динаміка в Україні

Дослідження структури та динаміки податкових надходжень України є критично важливим елементом для оцінки фіскальної ефективності державної системи, оскільки відображає не лише обсяг мобілізованих фінансових ресурсів, а й якісні зміни у фіскальній політиці та економічній структурі країни. Аналітичний період охоплює 2011-2024 роки, що дозволяє дослідити еволюцію податкової бази від моменту імплементації Податкового кодексу (2011 р.) через етапи фіскальної децентралізації (з 2015 р.) та до безпрецедентного періоду повномасштабної військової агресії та фіскальної консолідації (2022–2024 рр.).

Для забезпечення вичерпності та достовірності результатів застосовано три ключові методи кількісного аналізу. По-перше, горизонтальний аналіз використовується для дослідження динаміки абсолютних обсягів податкових надходжень та визначення темпів їхнього зростання (ланцюгових і базисних) за роками. Це дозволяє ідентифікувати ключові поворотні точки, пов'язані з економічними кризами або масштабними законодавчими змінами. По-друге, вертикальний аналіз орієнтований на визначення питомої ваги кожного податку у загальному обсязі надходжень зведеного бюджету, що розкриває ступінь залежності фіскальної системи від окремих джерел. По-третє, порівняльний аналіз є необхідним для зіставлення фіскальної структури за ключові переломні періоди (зокрема 2015 рік як початок децентралізації, 2021 рік як довоєнний пік, і 2024 рік як період найвищої фіскальної консолідації), що дозволяє емпірично оцінити вплив макроекономічних та законодавчих чинників на формування податкової бази (Додаток А).

Основним предметом аналізу є фактичні податкові надходження до зведеного бюджету, які включають усі бюджетоутворюючі податки та збори.

Результати такого комплексного аналізу є емпіричною основою для оцінки фіскальної ефективності системи та визначення стратегічних напрямів її реформування.

Загальні фактичні податкові надходження в Україні продемонстрували значне номінальне зростання протягом аналізованого періоду, збільшившись майже у 6,2 рази: з 334,69 млрд грн у 2011 році до фактичного обсягу 2088,28 млрд грн у 2024 році (Додаток А). Динаміка цього зростання була нерівномірною, чітко корелюючи з макроекономічними шоками та ключовими фіскальними реформами (рис. 2.1).

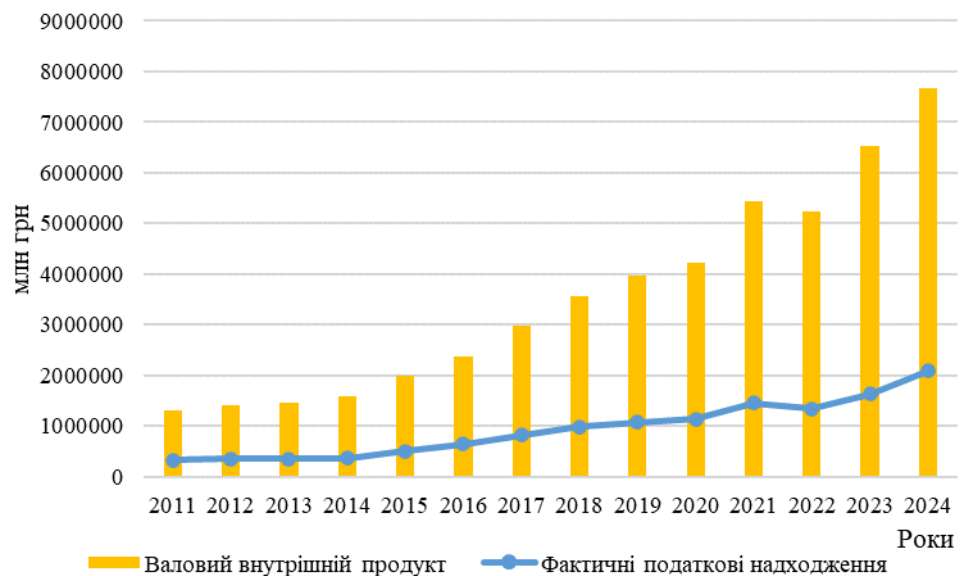

Рис. 2.1. Динаміка податкових надходжень та обсягу валового внутрішнього продукту в Україні у 2011-2024 рр.

Примітка. Побудовано автором за даними [44, 46].

Горизонтальний аналіз засвідчує фазовий характер динаміки фактичних податкових надходжень, що відображає основні економічні та політичні трансформації в країні:

1. Фаза стагнації (2011-2014 рр.). Характеризується низькими та нестабільними темпами зростання. У 2013 році зафіксовано номінальне

падіння надходжень (до 353,97 млрд грн), що стало наслідком уповільнення економічної активності та політичної кризи.

2. Фаза реформ та прискореного зростання (2015-2021 рр.). За цей період надходження зросли майже у три рази (з 507,64 млрд грн до 1453,80 млрд грн). Це зростання було детерміноване кумулятивним ефектом від фіскальної децентралізації, що стимулювала надходження ПДФО [96], та запровадженням інструментів цифрового адміністрування, зокрема СЕА ПДВ, що підвищило прозорість фіскальних потоків .

3. Фаза воєнного шоку та консолідації (2022-2024 рр.). У 2022 році відбулося різке падіння фактичних податкових надходжень на 7,6% порівняно з попереднім роком, спричинене руйнуванням економічної бази та запровадженням масштабних податкових пільг для підтримки бізнесу та логістики (наприклад, нульовий акциз на паливо) [55]. Відновлення 2023-2024 рр. та досягнення історичного максимуму 2088,28 млрд грн у 2024 році є наслідком поєднання поступового відновлення економічної активності, інфляційного зростання номінальних показників, удосконалення податкового адміністрування, розширення податкової бази та запровадження окремих фіскальних заходів, спрямованих на посилення ресурсної спроможності держави в умовах воєнних викликів.

Вертикальний аналіз структури податкових надходжень (табл. Б.1.1, Додаток Б) розкриває ключові структурні трансформації, які відбулися у фіскальній системі України під впливом реформ та макроекономічних змін. Для порівняння обрано 2015 рік (початок фіскальної децентралізації та масштабних реформ), 2021 рік (довоєнний пік стабільного розвитку) та 2024 рік (період фіскальної консолідації).

Таблиця 2.1

Порівняльний вертикальний аналіз структури податкових надходжень
зведеного бюджету України за ключові періоди, %

Показник	2015 (початок реформ)	2021 (довоєнний пік)	2024 (фіскальна консолідація)	Зміна, 2024/2015 в.п.
1	2	3	4	5
Податок на додану вартість	35,15	36,90	35,17	+0,02
Податок на доходи фізичних осіб	19,70	24,06	27,95	+8,25
Податок на прибуток	7,69	11,27	14,32	+6,63
Акцизний податок	13,95	12,40	11,41	-2,54
Рентна плата	9,70	6,14	2,82	-6,88
Єдиний податок	2,16	3,18	3,31	+1,15
Податок на майно	3,15	2,97	2,41	-0,74
Мито	7,94	2,63	2,31	-5,63
Екологічний податок	0,53	0,41	0,26	-0,27
Інші податки та збори	0,03	0,03	0,04	+0,01
Усього	100,00	100,00	100,00	X

Примітка. Розраховано автором за даними Додатка Б.

Вертикальний аналіз чітко ілюструє якісну трансформацію фіскальної бази України.

Податок на додану вартість зберіг позицію основного бюджетоутворюючого податку (рис. 2.2), його частка залишалася стабільною (35,17% у 2024 році). Водночас, частка Податку на доходи фізичних осіб продемонструвала найбільш значне зростання (+8,25 в.п. з 2015 до 2024 року), ставши другим за вагою джерелом (27,95%). Це зростання є прямим наслідком успішної фіскальної децентралізації, яка стимулювала детінізацію фонду оплати праці на місцевому рівні [96].

Частка податку на прибуток підприємств зросла майже вдвічі (з 7,69% до 14,32%), що додає системі фіскальної волатильності, оскільки податок на прибуток є високоциклічним податком [32]. Аномально високий показник

2024 року відображає тимчасову високу рентабельність окремих секторів, зокрема банківського, у попередньому році.

Спостерігається суттєве зниження питомої ваги рентної плати (-6,88 в.п.) та мита (-5,63 в.п.). Це свідчить про зменшення залежності бюджету від сировинної кон'юнктури та зовнішньоторговельних бар'єрів, що робить фіскальну систему потенційно стійкішою до шоків світових ринків, але вказує на зміну економічної моделі.

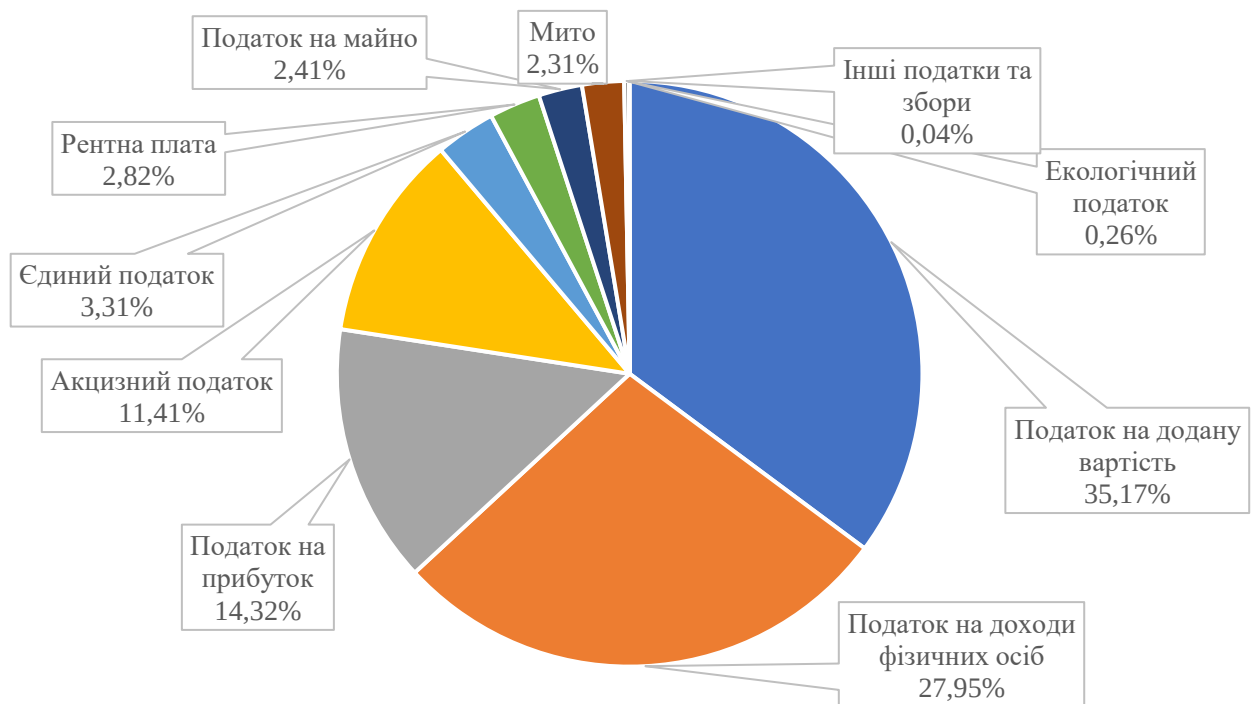

Рис. 2.2. Структура податкових надходжень до Зведеного бюджету України у 2024 році

Примітка. Побудовано автором за даними Додатка Б.

Результати вертикального аналізу демонструють фундаментальний зсув у структурі фіскальної бази України. Відбувається переорієнтація фіскального тягаря від ресурсних податків та податків на зовнішню торгівлю до внутрішнього споживання та прямого оподаткування праці.

У 2024 році податкова система критично залежить від двох ключових стовпів, які разом формують понад 63% усіх надходжень – податку на додану

вартість та податку на доходи фізичних осіб. Зростання частки податку на доходи фізичних осіб є одним із найбільш позитивних якісних показників реформованого періоду. Встановлення частки податку на доходи фізичних осіб за місцевими бюджетами (початково 75% у 2015 році) створило фінансовий стимул для органів місцевого самоврядування до ефективного адміністрування та детінізації фонду оплати праці, що сприяло збільшенню бази оподаткування [96].

На противагу зростанню ролі внутрішніх податків, структурна частка рентної плати та мита суттєво скоротилася. Це відображає як лібералізацію зовнішньої торгівлі, так і тимчасові податкові пільги, запроваджені під час воєнного стану, що були спрямовані на спрощення критичного імпорту. Водночас, значне зростання частки податку на прибуток підприємств додає системі волатильності. Податок на прибуток є найбільш циклічним податком, чутливим до економічних криз, і його високі надходження у 2024 році, ймовірно, є тимчасовим ефектом, що вимагає уважного моніторингу [32].

Для поглибленого розуміння динамічних процесів необхідно проаналізувати чинники зростання (або падіння) основних бюджетоутворюючих податків (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Горизонтальний аналіз динаміки
основних бюджетоутворюючих податків (2015-2024 pp.), %

Показник	2016 / 2015, %	2019 / 2018, %	2022 / 2021, %	2024 / 2023, %
Податок на додану вартість	+31,9	+1,1	-12,9	+26,4
Податок на доходи фізичних осіб	+38,8	+19,8	+20,2	+17,6
Податок на прибуток	+54,2	+10,5	-20,3	+87,7
Акцизний податок	+43,7	+8,1	-35,9	+25,6
Єдиний податок	+56,4	+19,3	+2,0	+23,9
Рентна плата	-5,3	+3,9	+52,4	-11,0

Примітка. Розраховано автором за даними Додатка Б.

Табл. 2.2 демонструє високу диференціацію динаміки окремих податків, особливо у кризові та воєнні періоди.

Податок на доходи фізичних осіб є найбільш стійким джерелом, демонструючи стабільно високі темпи приросту, включаючи +20,2% у кризовому 2022 році. Це зростання було забезпечене, в основному, збільшенням грошового забезпечення військовослужбовців, що компенсувало втрати від цивільного сектору.

Податок на прибуток підприємств та акцизний податок продемонстрували найвищу волатильність. Податок на прибуток зазнав різкого падіння у 2022 році (-20,3%) через масові збитки бізнесу внаслідок війни, але показав безпрецедентне зростання у 2024 році (+87,7%) через високу рентабельність окремих фінансових та експортних секторів. Акцизний податок обвалився у 2022 році (-35,9%) через скасування ставок на паливо [55], але швидко відновився у 2023-2024 рр. після повернення стандартних ставок [54].

Надходження рентної плати, навпаки, продемонстрували значний стрибок у 2022 році (+52,4%), що було безпосередньо спричинено аномально високими світовими цінами на природний газ та сировину, і скорочення у 2024 році (-11,0%) після стабілізації ринків.

Податок на додану вартість, як найбільше джерело доходу, демонстрував стійке номінальне зростання до 2022 року, збільшившись з 178,45 млрд грн у 2015 році до 734,46 млрд грн у 2024 році (зростання у 4,1 рази).

Ключовим фактором, що вплинув на динаміку податку на додану вартість у реформований період, стало запровадження Системи електронного адміністрування ПДВ (СЕА ПДВ), яка була спрямована на усунення корупційних чинників та боротьбу з шахрайством, зокрема з «податковими ямами». Проте, як свідчить аналіз, ефективність справляння податку за операціями на внутрішньому ринку залишається обмеженою через наявність

тіньового сектору та активне використання спрощеної системи оподаткування для уникнення податку на додану вартість.

Динаміка податку на додану вартість у період повномасштабної війни зазнала значних коливань. У 2022 році спостерігалось падіння надходжень на 12,9%, спричинене скороченням внутрішнього виробництва та тимчасовим зниженням ставки податку на додану вартість на паливо до 7% [54].

У 2023-2024 рр. відбулося стрімке відновлення – приріст у 2024 році становив 26,4%. Це відновлення пояснюється поверненням стандартної ставки податку на додану вартість на паливо з липня 2023 року [54] та значним обсягом оподаткування імпорту, який в умовах війни стає критичним і надійним джерелом поповнення бюджету.

Податок на доходи фізичних осіб є найбільш стабільним і стійким до кризових явищ бюджетотворюючим податком. Його номінальний обсяг безперервно зростає протягом усього періоду 2015-2024 років, збільшившись з 99,98 млрд грн до 583,63 млрд грн.

Ключові чинники стабільного зростання податку на доходи фізичних осіб:

1. Фіскальна децентралізація. З 2015 року механізм закріплення значної частки податку на доходи фізичних осіб за місцевими бюджетами створив прямі економічні стимули для органів місцевого самоврядування до детінізації заробітних плат та легалізації трудових відносин [96].

2. Стійкість під час воєнного стану. Податок на доходи фізичних осіб продемонстрував унікальну стійкість, збільшившись навіть у кризовому 2022 році на 20,2% (табл. 2.2). Це зростання було обумовлене суттєвим збільшенням грошового забезпечення військовослужбовців, оподаткування якого істотно збільшило базу оподаткування.

Висока стійкість податку на доходи фізичних осіб забезпечує фінансову життєздатність місцевого самоврядування і є критичним стабілізатором усієї фіскальної системи. Однак, постійна фіксація базової ставки на рівні 18% [76] створює дилему: необхідність збереження високої фіскальної мобілізації

проти можливого стимулювання економіки та зменшення тіньового обігу робочої сили через потенційне зниження податкового навантаження на працю [74].

Податок на прибуток є одним із найбільш волатильних фіскальних інструментів, що підтверджується його динамікою.⁷ Номінальні надходження зросли з 39,05 млрд грн у 2015 році до 299,05 млрд грн у 2024 році, але з різкими стрибками.

У 2022 році надходження податок на прибуток скоротився на 20,3% (табл. 2.2), що прямо відображає масові збитки підприємств, спричинені повномасштабною війною. Приріст податку на прибуток у 2024 році становив 87,7%, що вивело податок на прибуток на третє місце у структурі надходжень з часткою 14,32%. Це зростання є, імовірно, тимчасовим ефектом, спричиненим високою рентабельністю окремих секторів (наприклад, банківського сектору) у 2023 році та регуляторними змінами щодо авансових внесків [75].

На динаміку податку на прибуток також впливають податкові видатки, пов'язані з підтримкою високотехнологічних галузей, зокрема запровадження режиму «Дія Сіті» з оподаткуванням на виведений капітал за ставкою 9% для його резидентів.

Акцизний податок, будучи податком на специфічні товари (алкоголь, тютюн, паливо), традиційно відіграє значну фіскальну роль (11,41% у 2024 р.).

У 2022 році надходження від акцизу впали на 35,9%. Це падіння було спричинене цілеспрямованим рішенням уряду про встановлення нульової ставки акцизного податку на пальне з березня по вересень 2022 року з метою стабілізації ринку [55]. Повернення фіскальних показників (зростання на 25,6% у 2024 р.) є наслідком поетапного скасування воєнних пільг та повернення ставок акцизу на паливо до стандартного рівня з 1 липня 2023 року.

Поряд із основними податками, значний вплив на загальну фіскальну картину мають також ресурсні, місцеві та спеціальні податки.

Динаміка рентної плати є найбільш непередбачуваною. Її номінальні надходження зросли до 94,11 млрд грн у 2022 році, продемонструвавши зростання на 52,4% порівняно з попереднім роком. Цей сплеск був макроекономічним шоком, спричиненим надвисокими світовими цінами на природний газ та інші сировинні товари на початку повномасштабного вторгнення. Фіскальний ефект, однак, виявився тимчасовим, що підтверджується падінням у 2023-2024 роках (на 11,0% у 2024 р. порівняно з 2023 р.). Структурно частка рентної плати впала до 2,82% у 2024 році.

Єдиний податок, що застосовується в рамках спрощеної системи оподаткування, демонструє стабільне номінальне зростання, сягнувши 69,13 млрд грн у 2024 році. Його частка у загальній структурі зросла з 2,16% у 2015 році до 3,31% у 2024 році.

Стійкість єдиного податку у кризові періоди підкреслює його роль як фіскального джерела та інструменту підтримки малого та мікропідприємництва. Навіть у 2022 році, незважаючи на запровадження пільг (можливість не сплачувати єдиний податок для 1 та 2 груп та впровадження спеціальної ставки 2% для великого бізнесу) [55], надходження впали лише на 2,0%. Скасування цієї особливої системи оподаткування з 1 серпня 2023 року та відновлення обов'язку сплати єдиного податку для фізичних осіб-підприємців 1 та 2 груп [75] забезпечило значний приріст надходжень у 2024 році (+23,9%).

Динаміка надходжень від мита тісно пов'язана із зовнішньоекономічною діяльністю та регуляторною політикою. Хоча у номінальному виразі мито відновилося до 48,28 млрд грн у 2024 році, його структурна роль як фіскального джерела суттєво знизилася (з 7,94% у 2015 р. до 2,31% у 2024 р.).

Номінальне падіння надходжень у 2022 році (-31,3%) було зумовлене запровадженням нульових ставок на імпорт, спрямованих на забезпечення безперебійного постачання критично важливих товарів. Структурне скорочення частки мита підтверджує тенденцію відходу від залежності бюджету від зовнішньоторговельних бар'єрів.

Податок на майно, включаючи плату за землю та податок на нерухомість, є ключовим джерелом доходів місцевих бюджетів. Номінально його обсяг зріс з 16,01 млрд грн у 2015 році до 50,30 млрд грн у 2024 році.

Це зростання підтверджує позитивний вплив фіскальної децентралізації, яка надала органам місцевого самоврядування стимули для ефективнішого адміністрування місцевих податків. Незважаючи на номінальне зростання, питома вага податку на майно у загальній структурі зведеного бюджету залишається низькою (2,41% у 2024 р.), що вказує на невикористаний потенціал майнового оподаткування в Україні. Винятком у динаміці було запровадження пільг під час воєнного стану, зокрема скасування оподаткування земельним податком та орендною платою за землю на територіях ведення бойових дій [55].

Аналіз динаміки та структури податкових надходжень України за період 2011-2024 років дозволяє сформулювати низку ключових висновків щодо еволюції фіскальної системи:

1. Посилення фіскальної стійкості. Вітчизняна податкова система продемонструвала здатність до мобілізації ресурсів навіть в умовах криз, забезпечивши значне номінальне зростання надходжень, досягнувши історичного максимуму у 2088,28 млрд грн у 2024 році. Це зростання є прямим наслідком послідовних заходів фіскальної консолідації, що почалися після 2015 року і були прискорені після скасування воєнних податкових пільг.

2. Структурний зсув до внутрішніх податків. Відбулася чітка переорієнтація фіскальної залежності від циклічних та зовнішньоекономічних джерел (рентна плата, мито) до внутрішніх податків на споживання та працю (податок на додану вартість та податок на доходи фізичних осіб). Комбінована частка податку на додану вартість та податку на доходи фізичних осіб зросла з 54,85% у 2015 році до 63,12% у 2024 році. Ця зміна робить фіскальну систему більш стійкою до коливань світових цін на сировину, але посилює її залежність від внутрішнього споживання та легального фонду оплати праці.

3. Позитивний вплив децентралізації. Фіскальна децентралізація стала ключовим структурним драйвером, що забезпечив стабільне та прискорене зростання надходжень податку на доходи фізичних осіб. Закріплення значної частки цього податку за місцевими бюджетами створило необхідні стимули для місцевої влади для детінізації заробітних плат, підтримуючи фінансову автономію органів місцевого самоврядування, навіть в умовах війни.

4. Проблеми адміністрування та волатильності. Незважаючи на успіхи, система продовжує стикатися з викликами. Висока волатильність податку на прибуток, підкреслена його аномальним зростанням у 2024 році, створює ризики для бюджетного прогнозування, оскільки цей дохід є нестійким. Крім того, обмежена ефективність адміністрування ПДВ на внутрішньому ринку (попри СЕА ПДВ) через тіньові схеми та спрощену систему оподаткування, а також невикористаний потенціал майнового оподаткування залишаються ключовими структурними проблемами.

Отримані кількісні дані та виявлені структурні залежності є емпіричною базою для подальшої, більш глибокої оцінки фіскальної ефективності (співвідношення надходжень до податкових видатків) та детального аналізу податкового навантаження на економіку України, що буде предметом дослідження наступного підрозділу.

2.2. Аналіз фіскальної ефективності та податкового навантаження на економіку

Фіскальна ефективність податкової системи є ключовою характеристикою здатності держави забезпечувати достатній рівень доходів бюджету шляхом вилучення частини валового продукту, створеного економічними суб'єктами. У сучасних умовах, що відзначаються високою турбулентністю макроекономічного середовища, структурними зрушеннями, воєнними ризиками та значною тінізацією економічних відносин, оцінка дієвості податкових інструментів набуває особливої ваги. У цьому підрозділі

здійснено комплексний аналіз фіскальної ефективності податків України на основі динаміки їхніх надходжень, розрахунку рівня податкового навантаження, оцінки ефективних ставок ключових податків, а також результатів ABC-XYZ-аналізу, що дозволяє виявити закономірності у структурі та стабільності формування доходів бюджету.

Податкове навантаження є одним з базових макроекономічних показників, що відображає частку ВВП, мобілізовану державою через податкову систему. Його динаміка засвідчує рівень фіскального тиску на економічних агентів та визначає можливості держави виконувати базові публічні функції. Розрахунок податкового навантаження в Україні здійснюється двома методами: за відношенням податкових надходжень до ВВП (перший метод) та з урахуванням податкових надходжень і внесків до соціальних фондів (другий метод).

За першим методом податкове навантаження у 2011-2024 рр. характеризується відносною стабільністю з коливаннями від 23 до 28%. У 2011 р. показник становив 25,75%, після чого спостерігалось його поступове зниження до 23,16% у 2014 р., що було зумовлено уповільненням економічної активності, зростанням дефіциту бюджету та зменшенням оподатковуваних операцій. Після 2015 р. показник різко зріс до 27,28%, а в 2017 р. досягнув піку в 27,78%. Така динаміка свідчила про відновлення економічної активності, посилення адміністрування податків та розширення податкової бази.

Період 2018-2021 рр. характеризувався фіскальною стабільністю: податкове навантаження коливалось в діапазоні 26,67-27,70%. У 2022 р., під впливом повномасштабної війни, показник знизився до 25,64%, однак у 2023-2024 рр. знову демонстрував зростання до 27,27%, що засвідчує відновлення економічної активності та здатність податкової системи акумулювати необхідні ресурси в умовах надзвичайних викликів.

За другим методом податкове навантаження у 2014-2024 рр. коливалось у межах 32,37-34,87%. Зниження у 2016 р. до 32,81% пов'язане зі зміною структури нарахувань ЄСВ, що суттєво полегшило податковий тягар на фонд

оплати праці. Після 2017 р. спостерігалось відновлення фіскального тиску, що відображало як реальне зростання доходів населення, так і активізацію детінізації окремих сегментів ринку праці. У 2024 р. показник досяг 34,43%, що корелює з посиленням ролі фіскальних механізмів у забезпеченні обороноздатності держави.

У цілому динаміка податкового навантаження засвідчує збалансованість української податкової системи та її здатність адаптуватися до шоківих змін економічного середовища.

Для повнішої характеристики фіскальної ефективності податкової системи одного лише аналізу сум надходжень недостатньо. Потрібним є застосування показників ефективних ставок, що демонструють не законодавчу, а фактичну податкову віддачу.

У цьому дослідженні використано методику розрахунку ефективних ставок податку на прибуток, податку на додану вартість та податку на доходи фізичних осіб.

Ефективна ставка податку на прибуток:

$$ЕС_{ПП} = \left(\frac{\text{Податок на прибуток}}{\text{Фінансовий результат прибуткових підприємств}} \right) \times 100\% \quad (2.1)$$

Цей показник визначає, яку частку отриманого фінансового результату держава реально вилучає у вигляді податку [97]. Він залежить не лише від ставки 18%, встановленої законодавством, а й від механізму податкових різниць, перенесених збитків, структури валових витрат, ступеня тінізації та економічного циклу.

У 2011-2024 рр. ефективна ставка податку на прибуток коливалася від 10% до 36% (рис. 2.3). Найнижче значення у 2015 р. (10%) свідчить про значну збитковість підприємств та широку практику перенесення збитків минулих років. У 2024 р. ефективна ставка різко зросла до 36%, що пояснюється

зростанням прибутковості окремих секторів, активною детінізацією фінансових потоків та змінами у структурі податкових різниць.

Коефіцієнт продуктивності податку також є індикатором фіскальної ефективності: у 2024 р. він досяг 2,03 – найвищого рівня за весь період.

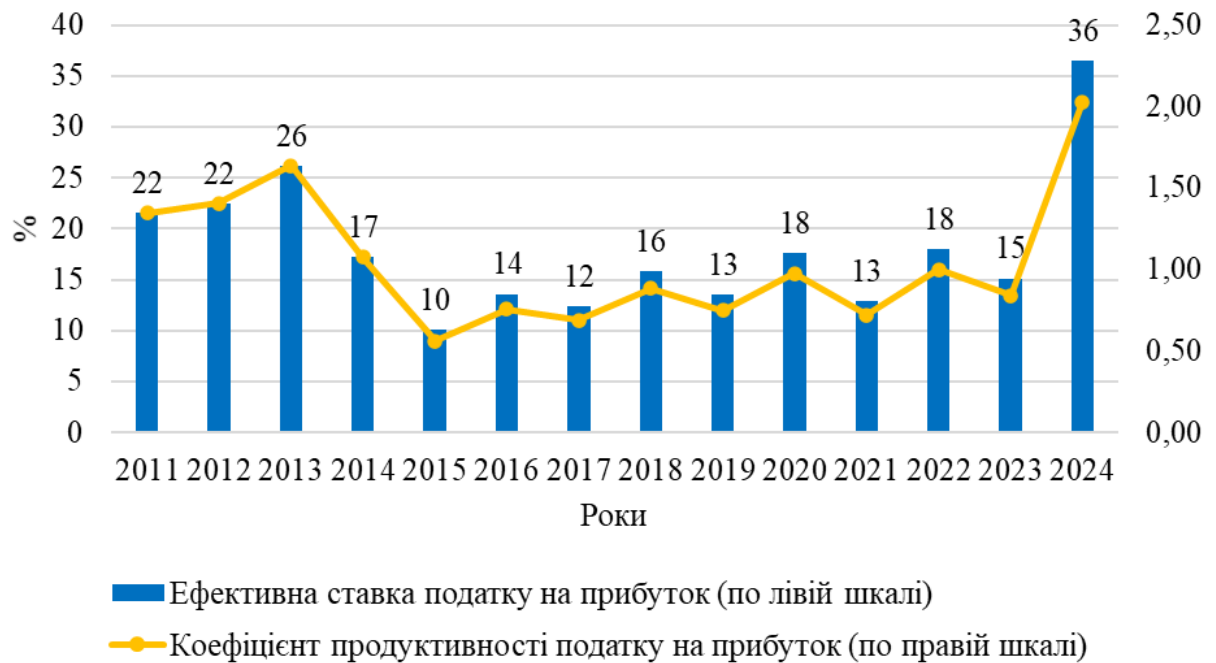

Рис. 2.3. Динаміка ефективної ставки та коефіцієнту продуктивності податку на прибуток в Україні у 2011-2024 рр.

Примітка. Складено автором за даними Додатка А.

Ефективна ставка податку на додану вартість:

$$ЕС_{ПДВ} = \left(\frac{\text{Податок на додану вартість}}{\text{Кінцеві споживчі витрати}} \right) \times 100\% \quad (2.2)$$

Показник відображає фактичний рівень вилучення податку на додану вартість із кінцевих споживчих витрат у країні, з урахуванням неоподатковуваних операцій, пільг та відшкодувань [15].

У 2011-2024 рр. ефективна ставка податку на додану вартість коливалася в межах 12,25-15,88% за номінальної ставки 20% (рис. 2.4). Нижчі значення у

2017-2019 рр. свідчать про значний обсяг операцій, що здійснювалися поза системою електронного адміністрування, а також зростання застосування нульової ставки у сфері експорту. Підвищення ефективної ставки у 2021-2024 рр. до 14-15% засвідчує покращення адміністрування, цифровізацію обігу податкових накладних, а також зменшення частки необлікованого обігу товарів.

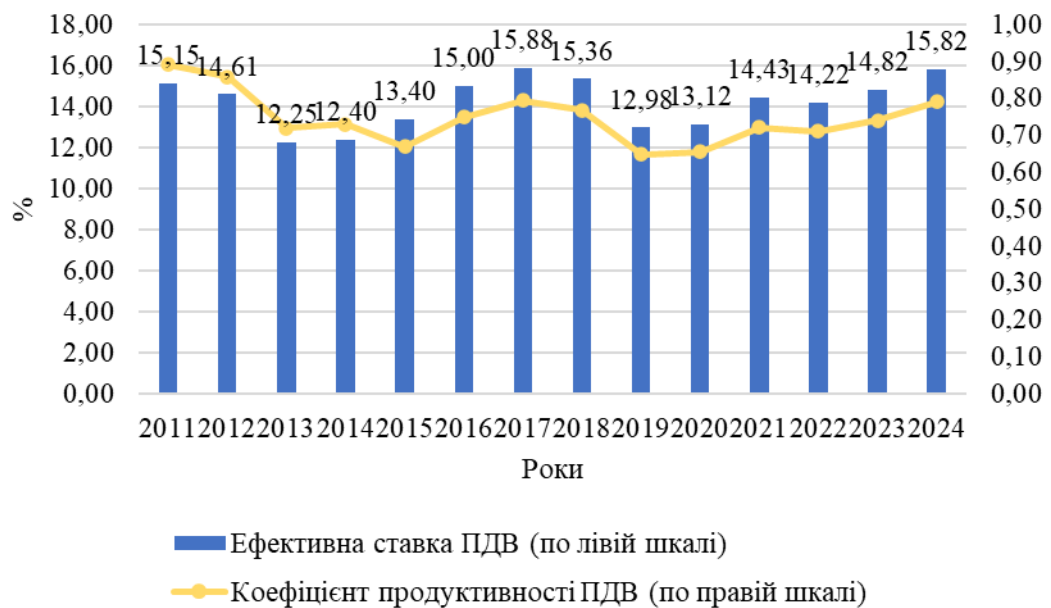

Рис. 2.4. Динаміка ефективної ставки та коефіцієнту продуктивності податку на додану вартість в Україні у 2011-2024 рр.

Примітка. Складено автором за даними Додатка А.

Ефективна ставка податку на доходи фізичних осіб:

$$ЕС_{\text{ПДФО}} = \left(\frac{\text{Податок на доходи фізичних осіб}}{\text{Оподатковувані доходи фізичних осіб}} \right) \times 100\% \quad (2.3)$$

Номінальна ставка податку на доходи фізичних осіб становить 18%, однак ефективна ставка є істотно нижчою через наявність пільг, неоподатковуваних доходів, використання спрощених систем та «тіньових» виплат.

У 2011-2024 рр. ефективна ставка ПДФО коливалася в межах 9,6-16%. Її поступове зростання у 2017-2024 рр. викликане збільшенням мінімальної заробітної плати, певною легалізацією ринку праці, а також підвищенням частки офіційної зайнятості. Проте збереження значного розриву між номінальною та фактичною ставкою вказує на стійку тінізацію доходів населення.

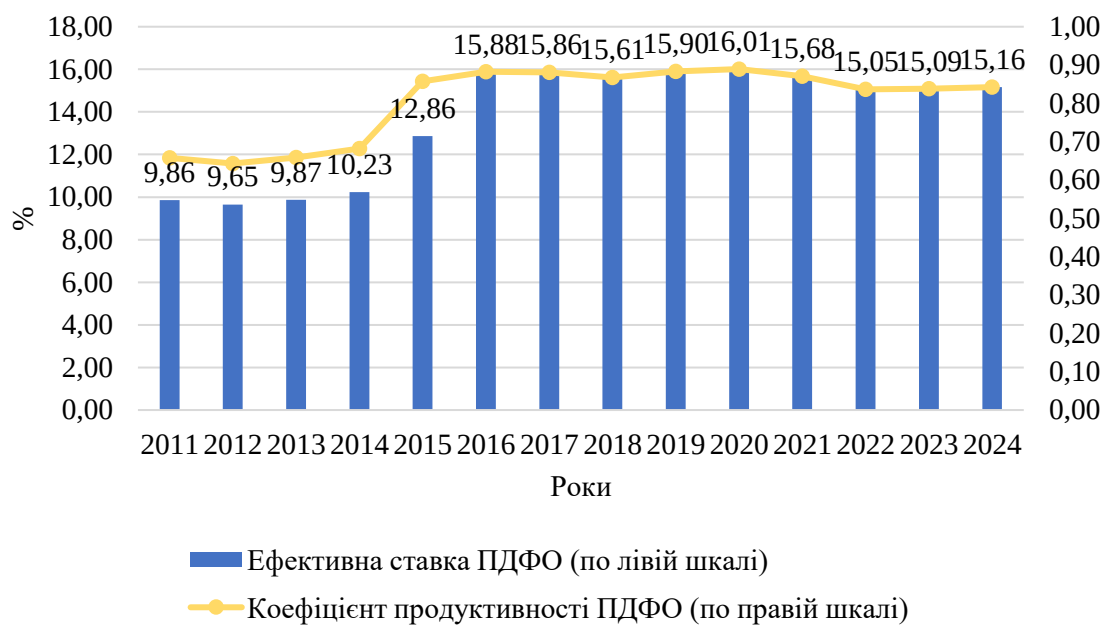

Рис. 2.5. Динаміка ефективної ставки та коефіцієнту продуктивності податку на доходи фізичних осіб в Україні у 2011-2024 рр.

Примітка. Складено автором за даними Додатка А.

АВС-аналіз дозволяє класифікувати податки залежно від їхнього фіскального значення та внеску у формування доходів бюджету. На основі податкових надходжень за 2024 р. податки розподілено на групи А, В та С.

Група А – найвагоміші джерела податкових надходжень. До групи А увійшли три податки, які разом забезпечують 77,44% податкових надходжень:

- податок на додану вартість – 35,17%;
- податок на доходи фізичних осіб – 27,95%;
- податок на прибуток – 14,32%.

Ці податки формують основу фіскальної системи, відзначаються високим макроекономічним впливом, є найбільш чутливими до економічного циклу, структури споживання та ринку праці, вимагають найсуворішого адміністрування, визначають межі фіскальної стійкості бюджету.

Податки групи А мають вирішальне значення для фінансування державних функцій, і будь-які їхні коливання суттєво впливають на виконання бюджету.

Група В – податки з середнім фіскальним значенням. До цієї групи належать:

- акцизний податок – 11,41%;
- єдиний податок – 3,31%;
- рентна плата – 2,82%.

Для податків групи В характерним є те, що доходи є помірно стабільними, надходження залежать від галузевих факторів (енергетика, транспорт, тютюн, алкоголь). Податки групи В є важливими для окремих секторів, їхній сумарний внесок становить 17,54%, що робить їх важливими, але не ключовими джерелами доходів.

Група С – податки з низьким фіскальним значенням. До групи С потрапили податки, що формують лише 5,02% доходів:

- податок на майно – 2,41%;
- мито – 2,31%;
- екологічний податок – 0,26%;
- інші податки – 0,04%.

Для податків групи С характерним є низький фіскальний потенціал, слабка динамічність розвитку, значний вплив зовнішніх та галузевих чинників (зовнішня торгівля, екофіскальна політика). Роль податків цієї групи є важливою у виконанні регулятивних функцій (екологічні та фіскальні стимули).

XYZ-аналіз дозволяє оцінити стабільність податкових надходжень за коефіцієнтом варіації.

Група X – податки з високою стабільністю ($V \leq 10\%$). В аналізованому періоді до групи X не потрапив жоден податок, що свідчить про високу чутливість податкової системи до економічних коливань.

Група Y – податки із середньою стабільністю (10–25%). Єдиним представником групи Y став екологічний податок (18,75%).

Для податків групи Y характерна невисока частка в доходах, відносна передбачуваність надходжень, обмежений фіскальний потенціал.

Група Z – податки з високою варіативністю ($V > 25\%$). До групи Z увійшли всі інші податки: податок на додану вартість – 39,54%; податок на доходи фізичних осіб – 50,85%; податок на прибуток – 57,43%; акцизний податок – 33,81%; єдиний податок – 47,83%; рентна плата – 27,57%; податок на майно – 28,62%; мито – 26,96%; інші податки та збори – 196,29%.

Це означає, що українська податкова система є високоволатильною, а її ключові джерела надходжень є сильнозалежними від економічних та зовнішніх умов.

У табл. 2.3 наведено результати ABC-XYZ-аналізу виконання податкових надходжень Зведеного бюджету України.

Таблиця 2.3

Результати ABC-XYZ-аналізу

виконання податкових надходжень Зведеного бюджету України

Група	X	Y	Z
A			ПДВ, ПДФО, ПП
B			Акцизний податок, ЄП, Рентна плата
C		Екологічний податок	Податок на майно, мито, інші

Примітка. Складено автором за даними Додатка Б.

Матриця поєднує дані ABC- та XYZ-аналізів, утворюючи дев'ять потенційних груп (AX, AY, AZ; BX, BY, BZ; CX, CY, CZ). Відповідно до результатів аналізу заповнено чотири з них.

Група А–Z (найзначущі, але нестабільні податки) – податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток. Для податків групи А–Z характерним є найвищий фіскальний внесок, значна варіативність надходжень, висока чутливість до циклів економіки, рівня зайнятості, структури споживання. Податки цієї групи формують понад дві третини доходів бюджету і в той же час створюють ризик фіскальних розривів у періоди кризи. Це найбільш уразлива група з погляду фіскальної безпеки.

Група В–Z (середньозначущі та нестабільні податки) – акцизний податок, єдиний податок, рентна плата. Для податків групи В–Z характерним є помірна фіскальна роль, значні коливання через зміну попиту (акциз), кон'юнктури (рента), стану малого бізнесу (єдиний податок). Податки цієї групи потребують удосконаленого прогнозування.

Група С–Y (незначні, але відносно стабільні податки) – екологічний податок. Для податків групи С–Y характерним є низький фіскальний ефект, стабільні надходження. Екологічному податку, як єдиному представнику цієї групи, належить значна роль у системі екологічних стимулів.

Група С–Z (незначні та нестабільні податки) – податок на майно, мито, інші податки та збори. Для податків групи С–Y характерною є незначна участь у доходах, висока чутливість до зовнішніх факторів, а також потреба в розширенні бази та модернізації адміністрування.

Отримані результати дозволяють зробити такі висновки:

1. Фіскальна система залежить від трьох найбільших податків, що водночас є найменш стабільними. Це створює структурну фіскальну вразливість.
2. Середньозначущі податки (група В–Z) не можуть компенсувати можливі дефіцити групи А–Z, оскільки вони також демонструють високу варіативність.

3. Група С–У, представлена екологічним податком, має найвищий рівень передбачуваності, але її частка у структурі надходжень занадто мала для суттєвого впливу.

4. Наявність податків у групі С–Z свідчить про недовикористаний фіскальний потенціал майнових та регуляторних податків.

5. Відсутність податків у групі Х означає повну відсутність стабільних джерел бюджетних надходжень, що посилює ризики дефіциту бюджету в умовах кризи.

Проведений аналіз податкового навантаження, ефективних ставок та результатів АВС-XYZ-аналізу свідчить, що податкова система України має високу фіскальну потенційність і здатність забезпечувати значні бюджетні доходи, однак залишається структурно нестабільною та чутливою до зовнішніх і внутрішніх економічних коливань. Концентрація основної частини доходів у групі А–Z, яка характеризується високою варіативністю, створює ризики фіскальних дисбалансів.

Підвищення ефективності податкової системи потребує:

- зміцнення адміністрування ПДВ, ПДФО та податку на прибуток;
- розширення ролі майнових і екологічних податків;
- удосконалення прогнозування податкових надходжень із застосуванням АВС-XYZ-методології;
- оптимізації фіскальної політики для підтримання бюджетної стійкості.

2.3. Основні проблеми, виклики та ризики сучасної податкової системи України

Аналіз структури та динаміки податкових надходжень у підрозділі 2.1, а також оцінка фіскальної ефективності податкової системи та податкового навантаження на економіку, наведена у підрозділі 2.2, дають можливість сформулювати комплексне уявлення про системні проблеми, ключові виклики та

критичні ризики, характерні для сучасної податкової системи України (табл. 2.4). Умови функціонування фіскального сектору у 2011-2024 рр. були принципово різними: від поступового зростання та структурних реформ до масштабних шоків, пов'язаних з пандемією, війною та руйнуванням значної частини економічної інфраструктури. Це зумовило формування складної та багатофакторної системи фіскальних дисбалансів, які не можуть бути усунені шляхом точкових змін, а потребують стратегічного перегляду податкової політики, адміністрування та інституційного забезпечення.

Таблиця 2.4

**Основні проблеми, виклики та ризики сучасної податкової системи
України**

№	Проблема / виклик	Сутнісна характеристика	Наслідки та ризики для податкової системи
1	2	3	4
1	Концентрація податкових надходжень у вузькому колі податків	Домінування ПДВ, ПДФО та податку на прибуток у доходах бюджету; низька питома вага майнових і екологічних податків	Підвищення структурної вразливості бюджету; залежність від нестабільних джерел; посилення чутливості до економічних шоків
2	Висока волатильність надходжень основних податків	Суттєві міжрічні коливання ПДВ, ПДФО та податку на прибуток; віднесення до групи Z за XYZ-аналізом	Ускладнення бюджетного прогнозування; ризики недовиконання планових показників; збільшення потреби у запозиченнях
3	Розрив між номінальними та ефективними ставками оподаткування	Фактичні ставки ПДВ, ПДФО та податку на прибуток значно нижчі за законодавчі; широке використання пільг та схем мінімізації	Звуження податкової бази; зниження фіскальної віддачі; нерівномірний розподіл податкового навантаження
4	Тінізація економічної діяльності та доходів населення	Поширеність неофіційної зайнятості, виплат у негрошовій або неофіційній формі; використання фіктивного податкового кредиту	Втрати бюджетних надходжень; викривлення конкурентного середовища; зниження податкової дисципліни

Продовження табл. 2.4

1	2	3	4
5	Диспропорції у розподілі податкового навантаження	Надмірний тиск на працю та споживання; недостатня роль майнового й ресурсного оподаткування	Поглиблення регресивності системи; стимулювання ухилення; послаблення соціальної справедливості
6	Недостатня частка стабільних податків у бюджетних надходженнях	Обмежена роль податків із передбачуваною динамікою, зокрема екологічного податку	Брак стабілізуючих чинників у доходах бюджету; підвищення вразливості до зовнішніх факторів
7	Вразливість податкової бази до воєнних та кризових процесів	Скорочення виробництва, руйнування інфраструктури, переміщення бізнесу; зміна структури імпорту та споживання	Зниження надходжень за основними податками; ризики стійкого дефіциту бюджету
8	Недоліки податкового адміністрування та контролю	Обмежена ефективність адміністрування ПДВ; нерівномірний контроль на місцевому рівні; проблеми з автоматизацією	Зростання витрат на адміністрування; недостатня результативність боротьби з ухиленням; поглиблення недовіри
9	Недостатня диверсифікація податкових інструментів	Недорозвиненість екологічних, майнових та інноваційно орієнтованих податків; переважання фіскальної функції	Обмеження інвестиційної та інноваційної активності; уповільнення структурних змін
10	Невідповідність податкової системи потребам повоєнного розвитку	Відсутність комплексних податкових стимулів для відновлення, інвестицій, експорту та технологічного оновлення	Сповільнення темпів економічного відновлення; послаблення конкурентоспроможності
11	Зростання боргових і фіскальних ризиків	Регулярне покриття нестачі податкових надходжень державними запозиченнями	Нарощування державного боргу; збільшення витрат на його обслуговування; звуження простору фіскальної політики
12	Інституційні та довірчі ризики	Низький рівень довіри до податкових органів, непослідовність і частота змін податкових норм	Зниження добровільної сплати податків; погіршення інвестиційного середовища

Примітка. Складено автором за результатом даних аналізу підрозділів 2.1 та 2.2.

У цьому підрозділі та табл. 2.4 узагальнено проблемні аспекти, що впливають із кількісного та якісного аналізу попередніх підрозділів, а також визначено ключові ризики, що загрожують фіскальній стійкості та ефективності податкової системи в середньостроковій перспективі.

Однією з найбільш суттєвих проблем сучасної податкової системи України є надмірна концентрація доходів у невеликій кількості податкових інструментів. За результатами підрозділу 2.1, понад 63% усіх надходжень формуються за рахунок податку на додану вартість та податку на доходи фізичних осіб, тоді як податок на прибуток забезпечує додаткові 14,32%. На підставі ABC-аналізу ці три податки разом утворюють групу А, що має вирішальне фінансове значення.

Проблемність такої структури полягає у високій концентрації податкового ризику. Будь-які економічні коливання, що впливають на споживання, зайнятість або прибутковість бізнесу, миттєво трансформуються у фінансові втрати. Це посилюється тим, що всі три податки – ПДВ, ПДФО та податок на прибуток – за результатами XYZ-аналізу демонструють надзвичайно високу варіативність і належать до групи Z, тобто характеризуються нестабільністю.

Таким чином, поточна структура податкових надходжень поєднує максимальне фінансове значення із мінімальною стабільністю, що є критичним структурним дисбалансом. Така модель формування доходів не забезпечує стійкості бюджету в умовах економічних шоків, а отже, потребує переорієнтації на більш рівномірний розподіл податкового навантаження між різними видами податків.

Зокрема, недостатня роль податку на майно, який становить лише 2,41% надходжень у 2024 році, є свідченням невикористаного потенціалу цього інструменту, тоді як у розвинених країнах частка аналогічних податків може перевищувати 10%. Аналогічно, екологічний податок, який належить до єдиної групи C–Y з відносною стабільністю, має надто низьку фінансову спроможність. Це вказує на дисбаланс, коли стабільні податкові інструменти не відіграють суттєвої ролі у наповненні бюджету, що обмежує стійкість системи в довгостроковій перспективі.

XYZ-аналіз засвідчив, що жоден із податків не має високої стабільності надходжень. Усі основні бюджетоутворюючі податки потрапили до групи Z,

що означає коефіцієнт варіації понад 25%. Така волатильність характерна для періодів економічної нестабільності, але в українських умовах вона набула системного характеру.

Наслідки високої варіативності:

1. Складність у прогнозуванні бюджетних доходів. Нестійкі податки обмежують можливості уряду формувати реалістичні бюджетні плани, що підвищує ризики дефіциту та потребу в екстреному перегляді видаткової частини.

2. Фіскальні розриви в умовах криз. Під час економічних падінь, скороченні імпорту або зниженні заробітних плат надходження ПДВ, податку на прибуток і ПДФО зменшуються одночасно, що створює подвійний ефект для бюджету.

3. Підвищене навантаження на державний борг. Нестабільність надходжень стимулює уряд до збільшення запозичень для покриття касових розривів, що негативно впливає на боргову стійкість.

4. Підвищені вимоги до оперативного адміністрування. Фіскальні органи змушені постійно реагувати на коливання податкової бази, що збільшує адміністративні витрати та навантаження на платників податків.

Надмірна волатильність є одним із ключових ризиків податкової системи, оскільки обмежує її передбачуваність та зменшує можливості довгострокового планування економічної політики [2].

Аналіз ефективних ставок виявив системну проблему – істотний розрив між номінальними та фактичними ставками оподаткування.

Ефективна ставка податку на прибуток коливається між 10% і 36%, що означає використання підприємствами широкого набору інструментів оптимізації, перенесення збитків та тінізації фінансових результатів. Високе значення 2024 року (36%) є аномальним і не свідчить про структурні зміни, що підтверджує нестійкість цього показника.

Ефективна ставка ПДВ у 12-16% проти номінальних 20% свідчить про значні обсяги операцій, що не оподатковуються або оподатковуються за

нульовою ставкою, відшкодування ПДВ експортерам, тінізацію роздрібної торгівлі, «оптимізацію» оборотів через спрощену систему.

Ефективна ставка ПДФО коливається у діапазоні 9,6-16% проти номінальної 18%, що вказує на значні масштаби «конвертів», широке використання спрощеної системи оподаткування, нерівномірність доходів населення.

Проблемність цього феномену полягає в тому, що реальне податкове навантаження стає більш нерівномірним і менш прогнозованим, а податкова база звужується, зменшуючи фіскальний потенціал держави.

Аналіз податкового навантаження показав, що його рівень у 2011-2024 рр. залишався у межах 25-27% (за першим методом) та 32-35% (за другим методом). Водночас реальний розподіл цього навантаження в межах економіки є вкрай нерівномірним.

Основні форми нерівномірності:

1. Надмірне навантаження на легальний фонд оплати праці. ПДФО, військовий збір та ЄСВ формують значний податковий тиск на працю, що стимулює тінізацію ринку праці.
2. Зниження ролі ресурсних та майнових податків. Частка рентної плати та мита суттєво знизилась, а податок на майно й досі має низьку питому вагу.
3. Податкові пільги у воєнний період, що збереглися у структурі після скасування надзвичайних заходів. Це призводить до нерівності умов оподаткування між різними секторами економіки.
4. Зміщення податкового тягаря на споживання. Домінування ПДВ у структурі доходів бюджету посилює регресивність податкової системи.

Ці форми нерівномірності створюють виклик для податкової політики, оскільки звуження бази оподаткування робить систему менш чутливою до економічного зростання.

Результати аналізу у підрозділах 2.1 та 2.2 демонструють, що податкова система України у період повномасштабної війни виявила здатність генерувати значні надходження, однак її стійкість залишається обмеженою.

Основні ризики обмеженої стійкості фіскальної системи в умовах воєнних та економічних шоків:

1. Падіння податкової бази через руйнування інфраструктури та релокацію підприємств. Це призводить до зменшення надходжень від податку на прибуток, ПДВ на внутрішні операції та податків на майно.

2. Тривала невизначеність воєнного стану. Впливає на обсяги інвестицій, що визначають майбутні податкові надходження.

3. Висока залежність від імпортного ПДВ. У 2022-2024 рр. роль імпортних операцій істотно зросла, що робить бюджет чутливим до логістичних та митних ризиків.

4. Розширення податкових видатків під час війни. Пільги для підприємств, які працюють у зонах бойових дій, зменшують оподатковувану базу.

Структурно податкова система залишається вразливою через надмірну циклічність її ключових джерел.

Попри цифровізацію, податкове адміністрування має низку суттєвих недоліків:

1. Недостатня ефективність адміністрування ПДВ. Зокрема, наявність проблем, пов'язаних із використанням схем ухилення через спрощену систему, фіктивного податкового кредиту, оптимізацією через «скрутки».

2. Недостатня автоматизація контролю за трансфертним ціноутворенням. Це сприяє виведенню прибутку в юрисдикції з низьким оподаткуванням.

3. Слабкість податкових механізмів на місцевому рівні. Місцеві податки не забезпечують достатніх доходів через недосконалість кадастрової системи та низьку якість адміністрування.

4. Нерівні умови для платників податків. Поширеність схем оптимізації призводить до того, що добросовісні платники опиняються у гіршій конкурентній позиції.

Ці проблеми ускладнюють виконання податкових функцій та знижують ефективність фіскальної політики.

Аналіз підрозділу 2.1 показує, що українська податкова система базується переважно на споживчих та трудових податках, тоді як роль стимулюючих, поведінкових і регуляторних податків є обмеженою. Це в свою чергу призводить до виникнення певних проблем, зокрема:

1. Недостатній розвиток екологічного оподаткування. Податки на забруднення довкілля та CO₂ мають низьку ставку і не виконують мотивуючої функції.

2. Нерозвиненість податків на майно. Вони мають значний фіскальний потенціал, але залишаються другорядними через недосконалість кадастру та об'єктів оцінки.

3. Обмежене використання податків на розкіш. На відміну від багатьох країн ОЕСР, Україна не застосовує ефективної системи прогресивного оподаткування високих доходів чи активів.

4. Відсутність повноцінних стимулів для інноваційного розвитку. Податкова політика не повною мірою сприяє інвестиціям у високу додану вартість, цифровізацію та наукові дослідження.

Таким чином, податкова система залишається переважно фіскальною, а не стимулюючою.

У післявоєнний період Україна потребуватиме масштабних інвестицій у відновлення інфраструктури, розвиток інноваційних галузей, підтримку експорту та модернізацію промисловості.

Однак чинна податкова система має низку обмежень:

- недостатні стимули для інвестицій у капітал та технології;
- високий тиск на працю та споживання, що обмежує внутрішній попит;

- відсутність повноцінного режиму прискореної амортизації;
- обмежені інструменти податкового кредиту на інновації;
- низький рівень горизонтальної справедливості.

Це означає, що податкова система не повністю відповідає потребам економіки, яка відновлюється та потребує довгострокових стимулів.

На підставі аналізу підрозділів 2.1 і 2.2 можна сформувати системну модель ризиків, що загрожують податковій системі:

1. Фіскальна вразливість до макроекономічних шоків. Структура надходжень не має стабілізаторів, оскільки всі ключові податки належать до групи Z за XYZ-аналізом.

2. Ризики дефіциту бюджету. Висока варіативність надходжень у поєднанні зі збільшенням воєнних видатків створює ризики розширення структурного дефіциту.

3. Зростання тіньової економіки. Нерівномірність податкового навантаження та недосконалість адміністрування стимулюють ухилення.

4. Боргові ризики. Фіскальні розриви покриваються борговим фінансуванням, що збільшує потребу в обслуговуванні боргу.

5. Інвестиційні ризики. Відсутність прогнозованої податкової політики знижує інвестиційну привабливість країни.

6. Ризики втрати доходів унаслідок демографічних тенденцій. Скорочення робочої сили впливатиме на майбутні надходження від ПДФО та ЄСВ.

7. Залежність від імпорту. Висока частка імпортного ПДВ створює вразливість до зовнішніх логістичних і торговельних ризиків.

Проведений аналіз засвідчує, що податкова система України поєднує високу фіскальну мобілізацію з низькою стабільністю, а також має низку системних проблем: надмірну залежність від нестабільних податків, значний рівень тінізації, нерівномірний розподіл податкового навантаження, обмежені стимулюючі функції та суттєву волатильність ключових джерел доходів.

Виклики та ризики, які постають перед податковою системою України, носять комплексний характер і потребують комплексних реформ, спрямованих на розширення податкової бази, підвищення стабільності надходжень, модернізацію адміністрування та забезпечення більш справедливого та ефективного розподілу податкового тягаря.

Висновки до розділу 2:

1. Аналіз структури та динаміки податкових надходжень України у 2011-2024 рр. засвідчив високий ступінь концентрації бюджетних доходів у межах обмеженої кількості податків, насамперед ПДВ, податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств. Указані податки формують понад дві третини доходів зведеного бюджету, що свідчить про їхнє визначальне фіскальне значення, але одночасно підвищує структурну вразливість бюджетної системи. Динаміка надходжень характеризується суттєвими коливаннями, обумовленими змінами макроекономічної кон'юнктури, трансформаційними процесами, впливом зовнішніх шоків і насамперед наслідками повномасштабної війни. Попри це, податкова система продемонструвала адаптивність і змогла забезпечити відновлення доходів у 2023-2024 рр., досягнувши історичного максимуму. Водночас наявність значних дисбалансів у структурі надходжень потребує переосмислення пріоритетів фіскальної політики та диверсифікації джерел бюджетного забезпечення.

2. Результати оцінювання фіскальної ефективності та податкового навантаження свідчать, що податкова система України характеризується поєднанням високої мобілізаційної спроможності та значної нестійкості податкових потоків. Ефективні ставки ключових податків – ПДВ, ПДФО та податку на прибуток – істотно нижчі за номінальні, що вказує на наявність системних прогалин в адмініструванні, значну тінізацію економіки та поширення механізмів оптимізації. Проведений АВС-аналіз підтвердив залежність бюджету від трьох основних податків, а XYZ-аналіз засвідчив

високу варіативність їхніх надходжень. Матриця ABC-XYZ продемонструвала переважання податків групи A–Z, тобто таких, що мають одночасно вирішальне фіскальне значення та низьку стабільність. Це формує ризик фіскальних розривів і зумовлює необхідність посилення податкового адміністрування, розширення бази оподаткування, оптимізації податкової структури та модернізації системи податкових стимулів.

3. Узагальнення результатів аналізу дозволило визначити комплекс системних проблем і ризиків, що стримують розвиток податкової системи та знижують її фіскальну стійкість. Серед ключових викликів – надмірна концентрація бюджетоутворюючих податків, значні коливання надходжень, масштабна тінізація економіки, нерівномірний розподіл податкового навантаження, недосконалість адміністрування та слабкість стимулюючої функції податків. Військові та економічні шоки додатково загострили існуючі дисбаланси, посиливши залежність бюджету від імпортного ПДВ та знизивши стійкість податкової бази. У сукупності ці фактори свідчать про необхідність комплексного реформування податкової системи, яке має базуватися на принципах стабільності, справедливості, збалансованості та стимулювання економічного розвитку.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Світовий досвід податкових реформ та можливості його імплементації в Україні

У процесі трансформації фінансової системи та модернізації фіскальної політики Україна стикається з комплексом проблем, що мають як внутрішню, так і зовнішню природу. Нестабільність економічної динаміки, тінізація доходів, надмірна концентрація бюджетоутворюючих податків у невеликій кількості джерел, висока волатильність податкових надходжень та необхідність адаптації до умов воєнного часу формують запит на докорінне оновлення податкової системи. У цьому контексті особливої значущості набуває вивчення світового досвіду податкових реформ, який дозволяє не лише проаналізувати успішні моделі змін, але й оцінити можливості їхнього застосування в українських умовах.

Фіскальна політика більшості розвинених держав протягом останніх десятиліть зазнала суттєвих змін. Реформи були спрямовані на підвищення конкурентоспроможності податкових систем, покращення адміністрування, зміцнення податкової бази, зменшення рівня тінізації, стимулювання економічного розвитку та забезпечення рівноваги між фіскальною, регулюючою і соціальною функціями податків. Вивчення цього досвіду має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволяє адаптувати апробовані моделі до українських реалій, враховуючи як потреби відновлення економіки, так і стратегічні орієнтири інтеграції в Європейський Союз.

Аналіз міжнародних практик (табл. 3.1) демонструє, що податкові реформи провідних економік світу мають низку спільних тенденцій. Передусім йдеться про поступове зменшення ролі податків на прибуток підприємств, модернізацію податків на працю, розширення податків на

споживання, підвищення ролі майнового оподаткування, розвиток екологічних податків та цифровізацію адміністрування.

Таблиця 3.1

Світовий досвід реформування податкових систем

Країна / група країн	Ключові напрями податкових реформ	Суть запроваджених змін	Результати та ефекти
1	2	3	4
Країни ОЕСР	Зниження ставок корпоративного податку та розширення бази	Скорочення пільг; принцип base broadening – rate lowering; удосконалення контролю за трансфертним ціноутворенням	Підвищення інвестиційної привабливості; мінімізація переміщення прибутків; зростання прозорості
ЄС (загальна модель)	Гармонізація ПДВ та боротьба з ухиленням	Уніфікація правил ПДВ; цифровізація адміністрування; обмеження пільг	Зменшення ПДВ-шахрайства; підвищення прозорості; стабільність надходжень
ЄС – корпоративне оподаткування	Протидія розмиванню податкової бази	Ініціативи BEPS; мінімальний глобальний податок 15%; обов’язкове звітування МНК	Обмеження агресивного планування; посилення контролю за ТНК
Країни Центральної та Східної Європи	Цифровізація адміністрування та оптимізація ставок	Електронні інвойси; онлайн-фіскалізація; розширення бази; підтримка інновацій	Скорочення тінізації; підвищення податкової дисципліни; зростання ПДВ-надходжень
Скандинавські країни	Прозорість та екологічні податки	Прогресивне оподаткування; високі ставки екоподатків; повна цифровізація доходів	Низький рівень ухилення; ефективні соціальні системи; стимулювання «зеленої» економіки
США, Канада, Велика Британія	Розвиток майнових податків	Сучасні кадастрові системи; значна роль податку на нерухомість	Висока фінансова автономія місцевих бюджетів; стійкість доходів
Японія, Південна Корея, Сінгапур	Підтримка інновацій	Податкові кредити для R&D; спеціальні економічні зони; електронні системи звітності	Стимулювання інновацій; зростання експорту; залучення інвестицій
Австралія та Нова Зеландія	Спрощення податкової системи	Уніфікація податкових правил; широка база GST; ризик-орієнтований контроль	Стабільність ПДВ-надходжень; мінімальний рівень ухилення

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4
Швейцарія, Нідерланди, Ірландія	Сприятливе середовище для бізнесу	Пільги для стартапів; режими для інтелектуальної власності; знижені ставки	Залучення корпорацій; розвиток високотехнологічних секторів
Глобальні ініціативи	Міжнародна податкова координація	BEPS; автоматичний обмін інформацією; контроль транснаціональних операцій	Зменшення розмивання бази; прозорість фінансових потоків

Примітка. Складено автором за даними [5, 16, 98].

У країнах ОЕСР протягом останніх 30 років спостерігається чітка тенденція до зниження ставок податку на прибуток підприємств при одночасному розширенні бази оподаткування. Цей підхід отримав назву *base broadening – rate lowering*, тобто «розширення бази – зниження ставки». Наприклад, ставка податку на прибуток у Німеччині зменшилася з понад 50% у 1980-х роках до 30% у 2020-х. Подібні зміни відбулися в Канаді, Великій Британії, Японії та країнах Скандинавії. Мета таких реформ – підвищення інвестиційної привабливості, зменшення податкової конкуренції та нейтралізація стимулів до штучного переміщення прибутків у юрисдикції з низькими ставками [98].

У сфері оподаткування праці значна кількість країн реалізувала програми зі зниження податкового навантаження на фонд оплати праці, особливо для низькодохідних груп населення. Наприклад, у Франції, Нідерландах та Швеції було запроваджено механізми податкових кредитів, спрямованих на стимулювання зайнятості та зниження неофіційної зайнятості. Ці країни довели ефективність підходу, за якого зменшення навантаження на низькі зарплати підвищує рівень зайнятості та знижує рівень тінізації ринку праці.

У сфері податків на споживання основний акцент робиться на уніфікації правил оподаткування, конкурентних ставках і мінімізації пільг. Європейська директива щодо ПДВ передбачає поступове зменшення кількості знижених

ставок, що має забезпечити прозорість системи та стійкість бюджетів. У країнах ЄС середня ефективна ставка ПДВ перебуває на рівні 15-17%, що значно перевищує українські значення, характерні низьким рівнем адміністрування та значним тіньовим обігом.

Майнові податки, особливо на житлову та комерційну нерухомість, посідають значну роль у доходах місцевих бюджетів країн Заходу. У США частка майнових податків у структурі доходів місцевих бюджетів перевищує 35%, у Великій Британії – 30%, у Канаді – 28%. На відміну від України, ці податки виконують не лише фіскальну, але й регулюючу функцію, стимулюючи раціональне використання земельних ресурсів та нерухомості.

Важливим напрямом є також розвиток екологічних податків. У Швеції, Данії, Фінляндії та Австрії екологічні податки становлять вагомую частину доходів бюджету та виконують важливу поведінкову функцію, спрямовану на зменшення викидів CO₂, розвиток «зеленої» енергетики та стимулювання екологічних інновацій.

Європейський Союз має комплексну систему норм, що визначають підходи до організації податкової системи, ушляхетнюючи інтеграцію та гармонізацію фіскальних режимів. ЄС не встановлює прямі ставки основних податків, але визначає рамкові директиви щодо ПДВ, акцизів, корпоративного оподаткування, трансфертного ціноутворення та правил боротьби з ухиленням [5].

Ключовими елементами податкових реформ у ЄС є:

1. Гармонізація ПДВ. ПДВ є основним джерелом доходів держав-членів, і реформування спрямоване на усунення подвійного оподаткування, вирівнювання ставок та мінімізацію пільг. Більшість країн мають стандартні ставки 19-23% і застосовують обмежену кількість знижених ставок відповідно до вимог директив.

2. Реформи корпоративного оподаткування. ЄС реалізував низку ініціатив щодо уникнення розмивання бази та переміщення прибутків (BEPS),

введення мінімального глобального податку на рівні 15%, розширення обов'язків з розкриття інформації про діяльність міжнародних груп компаній.

3. Децентралізація податкових надходжень. Країни ЄС активно використовують майнові податки як джерело місцевих доходів. Це сприяє підвищенню фінансової автономії муніципалітетів.

4. Створення сприятливого податкового середовища для інновацій. У Нідерландах, Франції, Ірландії запроваджено податкові стимули для ІТ-компаній, стартапів, інноваційних підприємств та R&D-активностей.

5. Оподаткування цифрової економіки. ЄС працює над запровадженням цифрових податків, які б забезпечили справедливе оподаткування діяльності великих технологічних компаній.

Досвід ЄС є особливо важливим для України з огляду на євроінтеграційний вектор розвитку, обов'язок гармонізації податкового законодавства та необхідність виконання критеріїв членства.

Країни Центральної та Східної Європи (Польща, Литва, Латвія, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія та ін.) проходили подібні трансформаційні процеси, що робить їхній досвід особливо корисним для України.

Основними рисами податкових реформ у цих країнах є:

1. Зниження ставок оподаткування бізнесу на тлі покращення адміністрування. Литва зменшила ставку корпоративного податку до 15%, Словаччина – до 21%, але одночасно значно розширила податкову базу.

2. Розвиток електронних систем контролю за транзакціями. Польща запровадила систему онлайн-фіскалізації, електронні накладні та стандартизовану звітність ЈРК, що суттєво знизило масштаби ПДВ-шахрайства.

3. Модернізація ПДВ. Країни регіону відзначились активною боротьбою з «податковими скрутками», запровадженням електронних інвойсів та ризик-орієнтованого моніторингу.

4. Підтримка інновацій і підприємництва. Латвія запровадила модель оподаткування розподіленого прибутку, що стимулює інвестиції у виробництво.

5. Посилення ролі майнових та транспортних податків. Польща активно використовує податок на нерухомість як джерело місцевих бюджетів.

Для України цей досвід є релевантним, оскільки країни Центральної та Східної Європи здійснювали реформи в умовах перехідної економіки, високої тінізації та обмежених бюджетних ресурсів.

Скандинавська модель податкової політики є прикладом ефективної соціальної орієнтації. Швеція, Данія, Норвегія та Фінляндія є прикладами країн із високими податковими ставками та значними соціальними видатками, але водночас із високою ефективністю державного управління та мінімальним рівнем тінізації [16].

Ключовими рисами скандинавської моделі є прогресивне оподаткування доходів, високий рівень прозорості та довіри до держави, значні податки на майно, капітал та екологічну шкоду, ефективна цифровізація та збирання інформації про доходи громадян, чітка відповідність між сплаченими податками та отриманими соціальними послугами.

Скандинавська модель не може бути перенесена на Україну у повному обсязі, але окремі її елементи – такі як податки на викиди CO₂, підходи до адміністрування доходів фізичних осіб та високий рівень цифровізації – мають значний потенціал для адаптації.

Азійські країни демонструють високі темпи економічного зростання завдяки активному використанню податкових стимулів для інновацій, експорту та технологічного розвитку [98]. Зокрема:

1. Податкові кредити на наукові дослідження та розробки. Сінгапур і Японія пропонують підвищені коефіцієнти списання витрат на R&D, що значно стимулює компанії інвестувати у нові технології.

2. Стимули для експортоорієнтованих виробництв. Південна Корея запровадила знижені ставки для підприємств, які виробляють продукцію з високою доданою вартістю.

3. Режими спеціальних економічних зон. Вони формують податково сприятливі умови для залучення іноземних інвесторів.

4. Акцент на цифровізації адміністрування. Електронні інвойси, автоматичне співставлення даних та ризик-орієнтована перевірка зменшили тінізацію до мінімального рівня.

Досвід цих країн може бути корисним для України у контексті стимулювання інноваційних галузей, інтеграції у глобальні ланцюги виробництва та цифровізації податкових процесів.

Вивчення міжнародних практик дозволяє виокремити низку елементів, здатних забезпечити якісне реформування української податкової системи (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Потенційні можливості імплементації міжнародного досвіду в Україні

Примітка. Складено автором.

Надалі більш детально розберемо кожний напрям вдосконалення податкової системи України на базі світового досвіду.

Удосконалення ПДВ та боротьба з шахрайством. На основі досвіду ЄС, Польщі та Сінгапуру Україні доцільно розвивати систему електронних інвойсів, удосконалювати ризик-орієнтовану модель адміністрування, зменшувати перелік пільг та спеціальних режимів, гармонізувати правила ПДВ відповідно до європейських директив.

Диверсифікація податкової бази. Поширені в ЄС і Північній Америці майнові податки повинні посісти вагоміше місце у доходах місцевих бюджетів України. Для цього необхідним є завершення земельної та кадастрової реформи, запровадження сучасної системи оцінки нерухомості, вдосконалення адміністрування місцевих податків.

Зниження податкового тиску на працю. Досвід країн ОЕСР демонструє, що зменшення податкового навантаження на низькі доходи сприяє детінізації та зростанню зайнятості. Для України актуальними є поступове зниження навантаження на фонд оплати праці, модернізація ЄСВ, розвиток податкових кредитів для окремих груп.

Реформування корпоративного оподаткування. Для реформування корпоративного оподаткування Україна може використати мінімізацію податкових різниць, підвищення прозорості трансфертного ціноутворення, стимулювання реінвестованого прибутку (модель Латвії та Естонії).

Підтримка інновацій. Запровадження податкових кредитів і пільг для R&D, технологічних стартапів, експортних виробництв – напрям, який успішно працює у Японії, Південній Кореї та Сінгапурі.

Розвиток екологічного оподаткування. Важливість «зелених» податків зростає в усьому світі. Для України це може бути податок на CO₂, підвищення ставок за забруднення, стимулювання «зеленої» енергетики.

Цифровізація податкового адміністрування. Україна має сильні позиції у цифровізації, тому адаптація моделей Сінгапуру, Південної Кореї та Скандинавських країн є перспективною.

Незважаючи на значний потенціал запозичення світового досвіду, його повне копіювання є неможливим. Існують об'єктивні обмеження, зокрема, війна та невизначеність безпекової ситуації, низький рівень довіри до податкових органів, обмежені ресурси держави, значний тіньовий сектор, відмінності у структурі економіки та дисбаланси у регіональному розвитку. Тому адаптація міжнародного досвіду має ґрунтуватися на комплексному аналізі українських реалій.

Світовий досвід демонструє, що успішні податкові реформи базуються на поєднанні гнучкості, стабільності, прозорості та стимулювання економічного розвитку. Для України найбільш релевантними є моделі країн ЄС та Центральної Європи, що мають подібну історію трансформацій, а також практики інноваційних економік Сінгапуру, Південної Кореї та Японії, які спрямовані на модернізацію та розвиток високотехнологічних секторів.

З урахуванням українських реалій впровадження міжнародних підходів має відбуватися поступово, із забезпеченням балансу між фіскальними потребами та завданнями довгострокового економічного відновлення.

3.2. Стратегічні напрями вдосконалення податкової політики України

Ефективна податкова політика є ключовою умовою стійкості фінансової системи та одним із визначальних чинників економічного розвитку держави. Результати аналізу структури та динаміки податкових надходжень, оцінки фіскальної ефективності, стабільності бюджетних ресурсів та податкового навантаження, а також узагальнення основних проблем, викликів і ризиків функціонування податкової системи, представлені у розділі 2 кваліфікаційної роботи, засвідчили необхідність глибокої трансформації податкової політики України.

Стратегічні напрями реформування мають враховувати кілька фундаментальних характеристик сучасного соціально-економічного середовища:

- потребу у стійкому фінансуванні державних видатків, зокрема оборонних та соціальних;
- необхідність відновлення та модернізації економіки після руйнувань, спричинених війною;
- високу волатильність основних бюджетоутворюючих податків, виявлену в матриці ABC-XYZ;
- тривалу тінізацію економіки, що суттєво знижує фактичну фіскальну віддачу;
- обмеженість податкової бази та надмірну концентрацію податкового навантаження на окремих секторах;
- неповну відповідність податкової системи європейським стандартам та принципам належного врядування.

Отже, реформування податкової політики має ґрунтуватися на комплексному поєднанні фіскальних, регулюючих, стимулюючих та соціальних функцій податків. У цьому підрозділі визначено ключові стратегічні напрями вдосконалення податкової системи України (рис. 3.2), які впливають із проведених аналітичних досліджень і враховують міжнародний досвід, можливості його адаптації та національні особливості.

Забезпечення стійкої та збалансованої структури податкових надходжень. Аналіз підрозділу 2.1 засвідчив надмірну залежність бюджету від трьох основних податків – ПДВ, ПДФО та податку на прибуток. Усі вони віднесені до групи А за ABC-аналізом та до групи Z за XYZ-аналізом, що означає високий фіскальний потенціал у поєднанні з низькою стабільністю. Така структура формує фіскальні ризики, особливо в умовах економічної нестабільності.

Для зменшення структурної вразливості доцільним є поступове збільшення ролі стабільних податків, насамперед майнових і ресурсних. Вони традиційно мають низьку волатильність, сприяють фінансовій стійкості місцевих бюджетів та зменшують залежність від циклічних податків.

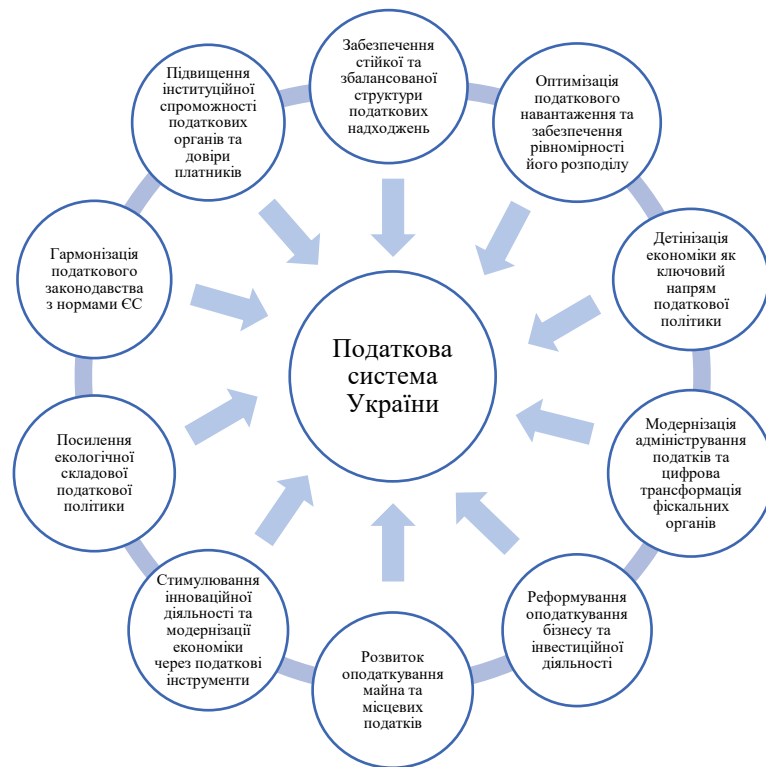

Рис. 3.2. Стратегічні напрями вдосконалення податкової політики України

Примітка. Складено автором.

Також важливим є розширення бази оподаткування за рахунок зменшення обсягів неефективних пільг. Пільгове оподаткування окремих товарів і секторів створює нерівність платників, спричиняє фіскальні втрати та деформує структуру податкових надходжень.

Крім того, необхідним є вдосконалення механізмів визначення податкової бази через впровадження сучасних інструментів обліку активів, актуалізацію кадастрів, ідентифікацію власності та вдосконалення системи оцінки.

Таким чином, довгострокове завдання полягає у зменшенні фіскальної залежності від нестабільних груп А–Z та переході до більш диверсифікованої податкової структури.

Оптимізація податкового навантаження та забезпечення рівномірності його розподілу. Результати аналізу засвідчили диспропорції у розподілі податкового навантаження між різними економічними групами. Нормативні

ставки часто не відображають фактичного податкового тягаря: ефективні ставки ПДВ, ПДФО та податку на прибуток суттєво нижчі за номінальні, що пов'язано зі значними обсягами тінізації.

Для підвищення справедливості та ефективності податкової системи необхідно:

1. Знизити податковий тиск на працю, насамперед у низькодохідному сегменті. Це сприятиме детінізації зарплат і підвищенню офіційної зайнятості.

2. Удосконалити прогресивність оподаткування високих доходів шляхом упорядкування окремих елементів доходів та зменшення можливостей для використання спрощених режимів у формах, що не відповідають їхньому економічному змісту.

3. Забезпечити рівномірний розподіл податкового тягаря між секторами економіки, що передбачає поступове зменшення непродуктивних пільг та поступову адаптацію спрощеної системи оподаткування до стандартів ЄС.

Пріоритет детінізації економіки як ключовий напрям податкової політики. За результатами аналізу ефективні ставки податків суттєво нижчі за номінальні, що сигналізує про значні масштаби тінізації економіки. Переважання податків у групі Z за XYZ-аналізом підтверджує нестабільність надходжень і прихований характер частини економічної активності.

Стратегічні напрями детінізації мають включати:

1. Удосконалення системи контролю за обігом товарів і послуг, зокрема посилення електронної фіскалізації, обов'язковість електронних інвойсів та автоматизоване співставлення податкових накладних.

2. Стимули для добровільної легалізації доходів, зменшення транзакційних витрат бізнесу та прозорий механізм амністії капіталу за міжнародними зразками.

3. Посилення аналітичних інструментів податкової служби, використання ризик-орієнтованих моделей, синхронізація інформації між державними реєстрами.

4. Цифровізація контролю та застосування великих даних у процесах аналізу податкової поведінки.

Таким чином, детінізація має стати невід'ємною частиною стратегії підвищення фіскальної ефективності та забезпечення стабільності бюджетних надходжень.

Модернізація адміністрування податків та цифрова трансформація фіскальних органів. У світовій практиці одним із найуспішніших інструментів боротьби з ухиленням є цифровізація податкового адміністрування, що забезпечує прозорість операцій та зменшує можливості для маніпуляцій.

Україна вже має необхідні технологічні передумови для подальшої цифрової трансформації, але її впровадження має стати системним. Ключовими напрямками модернізації податкового адміністрування є запровадження єдиної системи електронних інвойсів, що дозволяє автоматично контролювати ланцюги постачання та мінімізувати ризики ПДВ-шахрайства; вдосконалення механізмів ризик-орієнтованого аудиту, що передбачає використання алгоритмів класифікації платників за ризиковими групами та автоматизацію вибору об'єктів перевірок; запровадження єдиної інтегрованої платформи даних фіскальних органів, що забезпечить доступ до інформації з інших державних реєстрів і зменшує інформаційні прогалини; модернізація кадрового потенціалу, включно з підготовкою фахівців у сфері аналізу даних, цифрових технологій, податкової аналітики.

Ефективне адміністрування є фундаментальною умовою підвищення фіскального потенціалу без збільшення податкового навантаження.

Реформування оподаткування бізнесу та інвестиційної діяльності. Корпоративний сектор є джерелом значної частини податкових надходжень, але водночас найбільш уразливим до економічних коливань. Результати аналізу показали суттєву волатильність надходжень податку на прибуток та значний розрив між номінальною та ефективною ставками. Для створення сприятливого бізнес-середовища необхідні:

- спрощення системи корпоративного оподаткування, зокрема скорочення податкових різниць, що ускладнюють визначення бази та створюють можливості для її розмивання;
- запровадження стимулів для реінвестованого прибутку, що передбачає відстрочення оподаткування до моменту розподілу дивідендів (досвід Естонії та Латвії);
- підтримка малого та середнього бізнесу, спрямована на зменшення надмірної залежності від спрощеної системи та запобігання її використанню великими групами компаній для мінімізації оподаткування;
- підвищення прозорості трансфертного ціноутворення, що є ключовим для запобігання виведенню прибутків у низькоподаткові юрисдикції.

Розвиток оподаткування майна та місцевих податків. Майнове оподаткування є одним із найменш розвинених елементів української податкової системи. Його частка становить лише 2,41% у структурі податкових надходжень, що в рази нижче за показники країн ЄС, США та Канади.

Стратегічними завданнями за цим напрямом є, по-перше, комплексне оновлення кадастрової системи та запровадження ринкової оцінки майна, яка забезпечує справедливе оподаткування та стабільні доходи місцевих бюджетів. По-друге, зміцнення фінансової автономії територіальних громад, що передбачає розширення їхніх повноважень у сфері встановлення ставок і пільг. Також важливим є перегляд підходів до оподаткування комерційної нерухомості, з урахуванням принципу «сплачує той, хто володіє ресурсами».

Розвиток майнових податків сприятиме зменшенню фінансової залежності місцевих бюджетів від центральних трансфертів.

Стимулювання інноваційної діяльності та модернізації економіки через податкові інструменти. Досвід Японії, Південної Кореї та Сінгапуру свідчить про те, що податкова політика може стати одним із найефективніших інструментів технологічного розвитку.

Україна потребує переходу від переважно фіскальної моделі оподаткування до моделі, орієнтованої на створення доданої вартості та підтримку інновацій. Зокрема, необхідними є податкові стимули для інвестицій у наукові дослідження й розробки, включаючи R&D-кредити, прискорену амортизацію високотехнологічного обладнання, пільги для підприємств із високою доданою вартістю. Також важливою є підтримка інноваційних кластерів та технологічних парків, які можуть отримувати спеціальні податкові режими з обмеженим строком дії та чітко визначеними критеріями участі. Крім того, перспективним завданням є стимулювання цифрової економіки та експорту ІТ-послуг, що стане конкурентними перевагами України.

Посилення екологічної складової податкової політики. У сучасних умовах екологічні податки виконують не лише фіскальну, а й поведінкову функцію. Для України цей напрям є перспективним з огляду на необхідність екологічної модернізації промисловості. Для реалізації цього напрямку доцільно виконання таких завдань:

1. Підвищення ставок екологічного податку з поступовим наближенням до європейських стандартів.
2. Запровадження податку на викиди CO₂ з поетапним розширенням охоплення секторів.
3. Спрямування частини екологічних надходжень на фінансування «зелених» проектів, що створить прямий причинно-наслідковий зв'язок між сплатою податку та екологічними інвестиціями.

Гармонізація податкового законодавства з нормами ЄС. Євроінтеграція України визначає необхідність адаптації податкової системи до *acquis communautaire*. Гармонізація має включати узгодження правил ПДВ відповідно до Директиви ЄС, поступове впровадження європейських стандартів щодо акцизів, участь у міжнародних ініціативах щодо оподаткування цифрової економіки, імплементацію вимог BEPS, а також

підвищення прозорості корпоративних структур та контролю над операціями пов'язаних осіб.

Підвищення інституційної спроможності податкових органів та довіри платників. Проблеми адміністрування неможливо вирішити без інституційного зміцнення фіскальних органів.

Основними завданнями для реалізації цього напрямку є, перш за все, підвищення професійної компетентності працівників шляхом систематичної підготовки та навчання. Також треба посилити внутрішній контроль та етичні стандарти для запобігання корупційним ризикам. Крім того, доцільним є покращення комунікації з платниками податків, що сприятиме підвищенню добровільної податкової дисципліни.

Стратегічне вдосконалення податкової політики України потребує глибоких, комплексних і взаємопов'язаних змін, спрямованих на забезпечення фіскальної стійкості, підвищення ефективності адміністрування, детінізацію економіки, модернізацію економічних стимулів та приведення податкової системи у відповідність до європейських стандартів.

Проведений аналіз свідчить, що успіх реформи залежить від здатності держави поєднати фіскальні інтереси з потребами економічного розвитку, забезпечити стабільність податкової політики й одночасно створити умови для інноваційного зростання, інвестицій та розширення податкової бази.

3.3. Прогноз впливу податкових реформ на економічний розвиток України

Ефективність податкової політики є визначальним чинником формування фінансових ресурсів держави, підтримання макроекономічної стабільності та забезпечення умов для довгострокового економічного зростання. На основі аналізу динаміки податкових надходжень і валового внутрішнього продукту за 2011-2024 рр., а також прогнозних розрахунків на 2025-2027 рр. та результатів оцінки фіскальної ефективності, у цьому

підрозділі здійснюється системна оцінка можливого впливу податкових реформ на майбутній економічний розвиток України.

Прогнозування здійснено з урахуванням:

- структурних особливостей податкової системи;
- динаміки ключових макроекономічних показників;
- результатів ABC–XYZ-аналізу основних податків;
- ефективних ставок ПДВ, ПДФО та податку на прибуток;
- тенденцій у реформуванні податкових систем країн ЄС та ОЕСР;
- очікуваних змін в економіці України в умовах повоєнного відновлення.

Аналіз динаміки податкових надходжень до Зведеного бюджету України за 2011-2024 рр. засвідчує циклічний, але загалом зростаючий тренд, характерний для макроекономічних показників номінального характеру (рис. 3.3 та рис. 3.4).

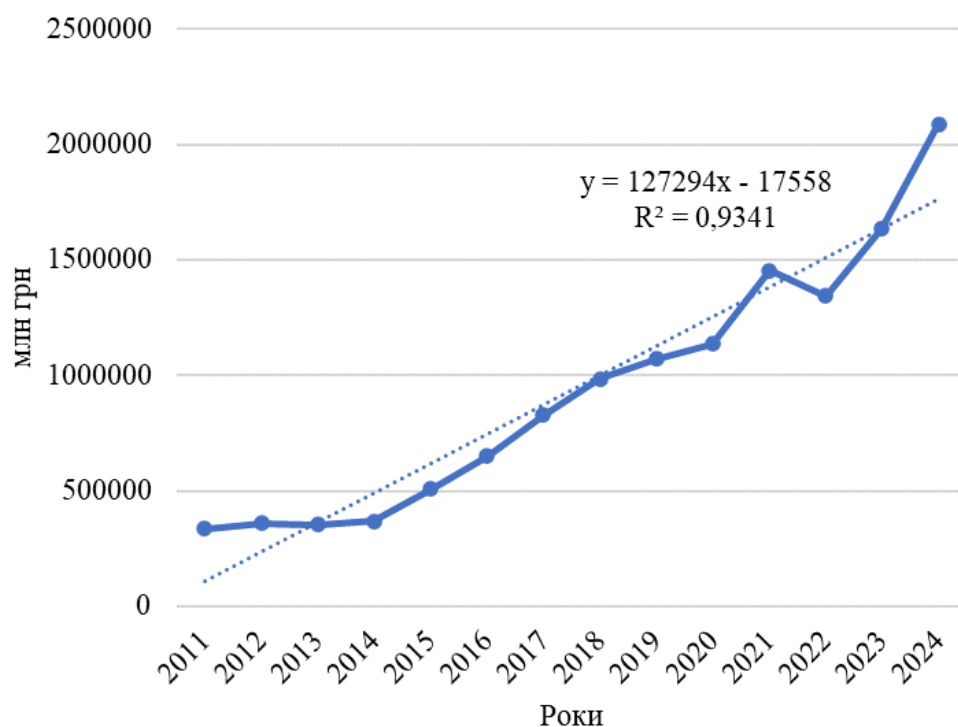

Рис. 3.3. Динаміка податкових надходжень до Зведеного бюджету України за 2011-2024 рр.

Примітка. Побудовано автором за даними [46].

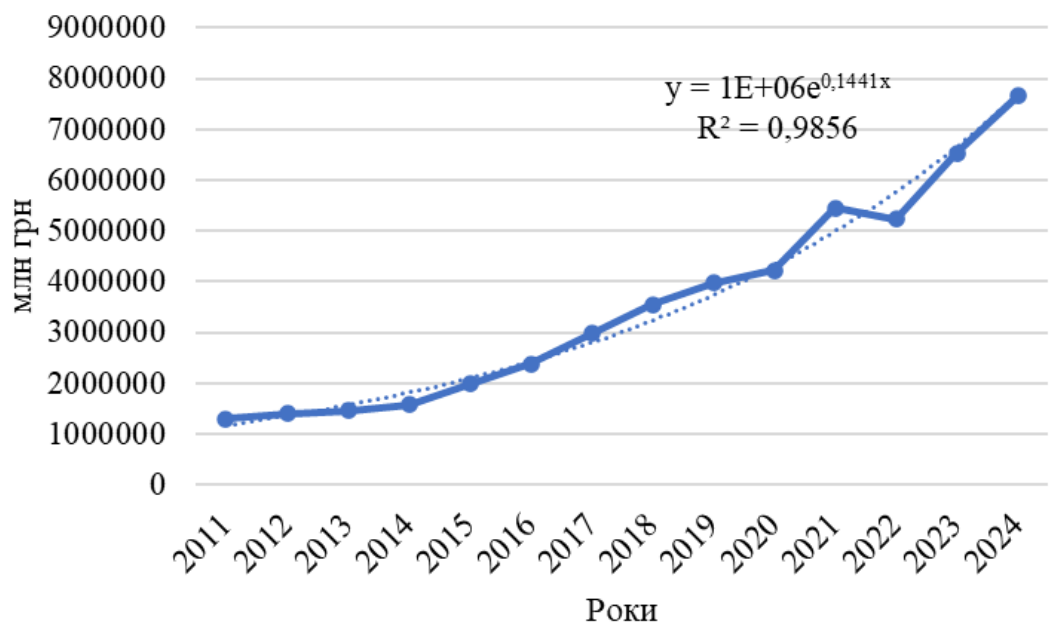

Рис. 3.4. Динаміка валового внутрішнього продукту України за 2011-2024 рр.

Примітка. Побудовано автором за даними [44].

Певні періоди падіння (2014-2015, 2022 рр.) обумовлені військовими та економічними шоками, проте у 2023-2024 рр. було зафіксовано значне відновлення доходів бюджету, а 2024 рік став історичним максимумом податкових надходжень. Ця тенденція узгоджується із прогнозом динаміки на 2025-2027 рр. (табл. 3.2), згідно з яким податкові надходження зростуть з 1 891 852 млн грн у 2025 р. до 2 146 440 млн грн у 2027 р.

Таблиця 3.2

Прогноз динаміки податкових надходжень до Зведеного бюджету України та валового внутрішнього продукту на 2025-2027 рр.

Показник	2025	2026	2027
Податкові надходження	1891852	2019146	2146440
Валовий внутрішній продукт	8684154	10030194,6	11584870,7
Податкове навантаження	21,79	20,13	18,53

Примітка. Розраховано автором.

Водночас у прогностному періоді очікується зниження податкового навантаження з 21,79 % у 2025 р. до 18,53% у 2027 р., що є наслідком випереджального зростання ВВП порівняно з доходами бюджету. Валовий внутрішній продукт, згідно з прогнозом, має зрости з 8 684 154 млн грн у 2025 р. до 11 584 870,7 млн грн у 2027 р. Це дозволяє зробити висновок про очікувану нормалізацію економічної активності, зменшення частки перерозподілу ВВП через бюджет та наближення до структурних параметрів європейських податкових моделей.

У середньостроковій перспективі така тенденція свідчить про позитивний вплив реформ у частині розширення податкової бази, покращення адміністрування та підвищення довіри платників, що забезпечує можливість поступової еволюції від фіскальної мобілізації в умовах війни до стимулюючої податкової політики, спрямованої на довгострокове зростання.

Податкові реформи здатні впливати на макроекономічний розвиток через кілька каналів:

- доходний канал (зміна обсягів бюджетних надходжень);
- інвестиційний канал (зміна умов для інвестиційної активності);
- споживчий канал (вплив на доходи домогосподарств);
- структурний канал (перерозподіл ресурсів між секторами економіки);
- поведінковий канал (зміна мотивацій як бізнесу, так і населення щодо легалізації доходів, інвестицій та працевлаштування).

Розглянемо прогноз впливу ключових напрямів реформ.

1. Вплив покращення адміністрування ПДВ та податку на прибуток. У розділі 2 було встановлено, що ефективні ставки ПДВ та податку на прибуток є істотно нижчими за номінальні, що свідчить про значну тінізацію та недосконалість адміністрування. Удосконалення системи електронних інвойсів, розвиток ризик-орієнтованих моделей, розширення автоматичного контролю за ланцюгами постачання та впровадження цифрових інструментів на зразок систем ЄС і країн Центральної та Східної Європи (зокрема Польщі та Литви) здатні забезпечити зростання фактичної ефективності ПДВ,

зменшення ПДВ-шахрайства та «скруток», а також розширення податкової бази, збільшення надходжень при незмінній ставці. З огляду на прогнозовану позитивну динаміку ВВП, це може підсилити природне зростання надходжень до бюджету.

2. Вплив на оподаткування доходів фізичних осіб. Податкова реформа, спрямована на зниження навантаження на працю (особливо в низькодохідних сегментах), здатна сприяти легалізації ринку праці, збільшенню кількості офіційно зайнятих та зростанню фактичних надходжень ПДФО. З огляду на прогнозоване зростання ВВП, це створює умови для збільшення доходів населення та пожвавлення внутрішнього попиту.

3. Реформа податку на прибуток та інвестиційна активність. Моделі оподаткування реінвестованого прибутку (як у Латвії та Естонії), за умови їх поетапного впровадження, можуть підвищити інвестиційний потенціал економіки, збільшити обсяг капітальних вкладень і сприяти модернізації виробництва. В умовах повоєнного відновлення та необхідності технічної реконструкції підприємств такий підхід має значний стимулюючий потенціал.

4. Розвиток майнового оподаткування та можливий ефект на місцевий розвиток. Збільшення частки майнових податків у структурі доходів (що нині є однією з найнижчих серед країн Європи) може зміцнити фінансову незалежність місцевих громад, поліпшити інфраструктурні умови та сприяти сталому регіональному розвитку.

Прогноз показує суттєве зниження податкового навантаження з 21,79 % у 2025 р. до 18,53 % у 2027 р. (табл. 3.2). Це є наслідком випереджального зростання ВВП порівняно зі зростанням податкових надходжень. Таке зменшення податкового навантаження можливе у двох випадках:

1. Економічне зростання створює додаткову податкову базу без підвищення ставок – найсприятливіший варіант.

2. Ефективність адміністрування зростає, тоді як ставки залишаються стабільними – тенденція, характерна реформам ЄС.

При цьому важливо, що прогнозоване зниження податкового тягаря не означає зменшення ролі податків у фінансуванні держави. Навпаки, абсолютні обсяги податкових надходжень зростають. Це означає, що реформи спрямовані не на підвищення податкового тиску, а на розвиток економічної активності та розширення податкової бази.

У структурі податкових надходжень передбачається подальше утримання лідерства ПДВ, однак його частка може поступово зменшуватися у разі розвитку майнового оподаткування, екологічних податків та податку на доходи фізичних осіб.

ABC–XYZ-аналіз, проведений у підрозділі 2.2, продемонстрував, що, по-перше, ПДВ, ПДФО та податок на прибуток належать одночасно до групи А та Z, що означає високу фіскальну значущість та низьку стабільність, по-друге, податки групи В та С мають меншу фіскальну вагу, але більшу передбачуваність. Це означає, що податкова система України є вразливою до циклічних коливань, змін кон'юнктури, зовнішньоекономічних шоків та воєнних ризиків.

Очікуваний вплив податкових реформ:

1. Зменшення волатильності податкових надходжень завдяки цифровізації ПДВ, ліквідації «скруток» та покращенню адміністрування.
2. Збільшення частки стабільних податків у загальній структурі надходжень (майнові, екологічні).
3. Збалансування податкової системи, що знижує фіскальні ризики та забезпечує прогнозованість бюджетного планування.

Таким чином, за умови успішної реалізації адміністративних та структурних реформ податкова система України може перейти від високоволатильної моделі до більш стабільної європейської структури.

Економічне зростання залежить від якості податкової політики через кілька ключових механізмів.

Зростання доходів бюджету як умова фінансування державних інвестицій. Зростання податкових надходжень у прогнозному періоді створює

можливості для збільшення інвестицій в інфраструктуру, модернізації критичних секторів економіки, фінансування оборонних проектів та підтримки соціальних програм. Фіскальна стабільність є передумовою відновлення економічної активності у післявоєнний період.

Підвищення інвестиційної привабливості. Податкова система зі стабільними правилами, передбачуваним адмініструванням і сприятливими умовами для реінвестування прибутку здатна збільшити довгострокові інвестиції, покращити умови для малого та середнього бізнесу, зменшити ризики капіталовкладень та сприяти розвитку інноваційних секторів. У поєднанні з високими темпами прогнозованого зростання ВВП це створює базу для економічного піднесення.

Прискорення структурної модернізації економіки. Податкові стимули, спрямовані на високотехнологічні сектори, «зелену» економіку, енергоефективність та експортні галузі мають потенціал змінити структуру економіки у напрямі зростання продуктивності.

Навіть за позитивних прогнозів податкових надходжень та ВВП реалізація реформ супроводжуватиметься низкою ризиків:

1. Військово-політичні ризики, які можуть зруйнувати передумови економічного зростання.
2. Фіскальні ризики, пов'язані з необхідністю фінансування оборони та зростанням державного боргу.
3. Адміністративні ризики – недосконале впровадження цифрових систем, опір інституційним змінам.
4. Соціальні ризики, що виникають у разі нерівномірного впливу реформ на різні групи населення.
5. Ризики тінізації, якщо реформи не забезпечать достатньої прозорості та довіри.

З огляду на ці ризики важливо, щоб податкові реформи були поступовими, прогнозованими і підкріпленими чіткою інформаційною політикою.

На підставі аналізу даних за 2011–2024 рр. та прогнозних оцінок на 2025–2027 рр. можна зробити такі узагальнення:

1. Податкові реформи сприятимуть прискоренню економічного зростання. Це зумовлено зростанням податкових надходжень у номінальному вимірі, випереджальним зростанням ВВП, зниженням податкового навантаження, розширенням податкової бази та оптимізацією адміністрування.

2. Структура податкових надходжень стане більш збалансованою. У разі активного реформування адміністрування ПДВ та податку на прибуток очікується підвищення їхньої ефективності та передбачуваності.

3. Зменшення податкового навантаження може стати стимулом для легалізації тіньового сектору. Поступовий перехід від фіскального до стимулюючого підходу сприятиме зростанню офіційної економічної активності.

4. Реформи сприятимуть довгостроковій фінансовій стійкості держави. За умови ефективного адміністрування податкова система України може перейти до європейської моделі з більшою часткою стабільних надходжень і меншою залежністю від волатильних податків групи А–Z.

Таким чином, податкові реформи, спрямовані на цифровізацію адміністрування, зниження податкового тягаря, стимулювання інвестиційної активності та гармонізацію з європейськими стандартами, здатні забезпечити прискорення економічного розвитку України у середньостроковій перспективі. Прогноз свідчить про зростання податкових надходжень та ВВП у 2025–2027 рр., що супроводжуватиметься зменшенням податкового навантаження. Це свідчить про поступовий перехід до моделі збалансованого податкового середовища, яке поєднує фіскальну стійкість із регуляторною підтримкою економічної активності.

Висновки до розділу 3:

1. Аналіз світового досвіду реформування податкових систем засвідчив, що успішні реформи ґрунтуються на поєднанні стабільності податкових правил, цифровізації адміністрування, збалансованості між податками на споживання, працю та прибуток, а також на створенні умов для інноваційного розвитку. Моделі країн ЄС, ОЕСР та Центрально-Східної Європи демонструють, що ключовими чинниками підвищення ефективності податкової системи є обмеження надмірних пільг, мінімізація ухилення, сучасні інструменти електронного контролю та спрямованість податкової політики на стимулювання інвестицій. Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє визначити набір інституційних рішень, релевантних для українських умов, зокрема розвиток майнового оподаткування, підвищення прозорості ПДВ, модернізацію корпоративного оподаткування та цифровізацію фіскального сектору.

2. Стратегічні напрями вдосконалення податкової політики України мають ґрунтуватися на забезпеченні фіскальної стійкості, детінізації економіки та створенні сприятливого середовища для довгострокового економічного зростання. Проведений аналіз показав, що реформування податкової системи має бути комплексним і включати модернізацію адміністрування, зменшення податкового тиску на працю, розширення податкової бази, розвиток майнових та екологічних податків, стимулювання інноваційної діяльності й адаптацію національного законодавства до стандартів ЄС. Особливе значення мають заходи з підвищення передбачуваності податкових правил, зміцнення інституційної спроможності фіскальних органів і цифрової трансформації механізмів контролю, що забезпечує зростання ефективних ставок надходжень без збільшення номінального податкового тягаря.

3. Прогноз впливу податкових реформ на економічний розвиток України свідчить, що за умови послідовної реалізації модернізаційних заходів податкова система здатна забезпечити випереджувальне зростання ВВП та

стабільне нарощування бюджетних надходжень при одночасному зменшенні податкового навантаження. Податкові реформи можуть сприяти підвищенню інвестиційної активності, покращенню структури надходжень, зниженню волатильності податкових потоків, зміцненню фінансової стійкості держави та прискоренню структурної модернізації економіки. У середньостроковій перспективі реалізація реформ формує передумови переходу від фіскальної адаптації до моделі стимулюючої податкової політики, орієнтованої на повоєнне відновлення, економічну стабілізацію та інтеграцію України у європейський економічний простір.

ВИСНОВКИ

За результатами досліджень, здійснених в рамках підготовки кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня магістр на тему «Податкова система України: ефективність, виклики та перспективи реформування» можна зробити такі висновки:

1. У результаті дослідження економічної сутності податків з'ясовано, що податки є багатофункціональним інструментом державного впливу на економічні та соціальні процеси. Вони не лише формують ресурсну базу бюджету, а й виконують регулюючу, перерозподільну, стабілізаційну та контрольну функції. Економічна природа податків полягає у примусовому вилученні частини доходів на користь держави з метою забезпечення фінансування суспільних благ, підтримання макроекономічної рівноваги та стимулювання розвитку економіки. Структура податкової системи, рівень податкового навантаження та якість адміністрування істотно впливають на інвестиційне середовище, ділову активність та обсяги тіньової економіки. Таким чином, податки є невід'ємним елементом фінансової системи, що забезпечує сталість функціонування держави та ефективність економічних процесів.

2. Аналіз принципів побудови і моделей податкових систем у світовій практиці показав, що сучасні податкові системи формуються на основі загальновизнаних засад справедливості, нейтральності, стабільності, ефективності та прозорості оподаткування. Попри цю універсальність, держави застосовують різні моделі організації оподаткування – континентальну, англосаксонську, скандинавську та змішані варіанти. Відмінності між моделями зумовлені соціально-економічними умовами, рівнем державного втручання, завданнями бюджетної політики та інституційною спроможністю. Порівняльний аналіз світового досвіду дозволяє стверджувати, що найбільш ефективні податкові системи поєднують достатній рівень фіскальної стійкості з мінімізацією надмірного податкового

тиску, забезпечують передбачуваність податкової політики та високий рівень податкової культури.

3. Дослідження нормативно-правових основ функціонування податкової системи України підтвердило, що її правова структура є багаторівневою й охоплює конституційні норми, кодифіковане податкове та бюджетне законодавство, митні правила, підзаконні акти, судову практику та міжнародні договори. Податковий кодекс є центральним елементом цієї системи, що забезпечує комплексне регулювання податків і зборів, визначає процедури адміністрування та встановлює вимоги до поведінки платників і контролюючих органів. Водночас нормативно-правове регулювання оподаткування в Україні залишається динамічним та зазнає впливу як внутрішніх економічних змін, так і міжнародних зобов'язань, зокрема у сфері євроінтеграції та впровадження глобальних стандартів прозорості. Забезпечення стабільності, узгодженості та передбачуваності податкового законодавства є ключовою передумовою підвищення ефективності податкової системи та зміцнення фінансової безпеки держави.

4. Аналіз структури та динаміки податкових надходжень України у 2011-2024 рр. засвідчив високий ступінь концентрації бюджетних доходів у межах обмеженої кількості податків, насамперед ПДВ, податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств. Указані податки формують понад дві третини доходів зведеного бюджету, що свідчить про їхнє визначальне фінансове значення, але одночасно підвищує структурну вразливість бюджетної системи. Динаміка надходжень характеризується суттєвими коливаннями, обумовленими змінами макроекономічної кон'юнктури, трансформаційними процесами, впливом зовнішніх шоків і насамперед наслідками повномасштабної війни. Попри це, податкова система продемонструвала адаптивність і змогла забезпечити відновлення доходів у 2023-2024 рр., досягнувши історичного максимуму. Водночас наявність значних дисбалансів у структурі надходжень потребує переосмислення

пріоритетів фіскальної політики та диверсифікації джерел бюджетного забезпечення.

5. Результати оцінювання фіскальної ефективності та податкового навантаження свідчать, що податкова система України характеризується поєднанням високої мобілізаційної спроможності та значної нестійкості податкових потоків. Ефективні ставки ключових податків – ПДВ, ПДФО та податку на прибуток – істотно нижчі за номінальні, що вказує на наявність системних прогалин в адмініструванні, значну тінізацію економіки та поширення механізмів оптимізації. Проведений ABC-аналіз підтвердив залежність бюджету від трьох основних податків, а XYZ-аналіз засвідчив високу варіативність їхніх надходжень. Матриця ABC-XYZ продемонструвала переважання податків групи A–Z, тобто таких, що мають одночасно вирішальне фіскальне значення та низьку стабільність. Це формує ризик фіскальних розривів і зумовлює необхідність посилення податкового адміністрування, розширення бази оподаткування, оптимізації податкової структури та модернізації системи податкових стимулів.

6. Узагальнення результатів аналізу дозволило визначити комплекс системних проблем і ризиків, що стримують розвиток податкової системи та знижують її фіскальну стійкість. Серед ключових викликів – надмірна концентрація бюджетоутворюючих податків, значні коливання надходжень, масштабна тінізація економіки, нерівномірний розподіл податкового навантаження, недосконалість адміністрування та слабкість стимулюючої функції податків. Військові та економічні шоки додатково загострили існуючі дисбаланси, посиливши залежність бюджету від імпортного ПДВ та знизивши стійкість податкової бази. У сукупності ці фактори свідчать про необхідність комплексного реформування податкової системи, яке має базуватися на принципах стабільності, справедливості, збалансованості та стимулювання економічного розвитку.

7. Аналіз світового досвіду реформування податкових систем засвідчив, що успішні реформи ґрунтуються на поєднанні стабільності податкових

правил, цифровізації адміністрування, збалансованості між податками на споживання, працю та прибуток, а також на створенні умов для інноваційного розвитку. Моделі країн ЄС, ОЕСР та Центрально-Східної Європи демонструють, що ключовими чинниками підвищення ефективності податкової системи є обмеження надмірних пільг, мінімізація ухилення, сучасні інструменти електронного контролю та спрямованість податкової політики на стимулювання інвестицій. Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє визначити набір інституційних рішень, релевантних для українських умов, зокрема розвиток майнового оподаткування, підвищення прозорості ПДВ, модернізацію корпоративного оподаткування та цифровізацію фіскального сектору.

8. Стратегічні напрями вдосконалення податкової політики України мають ґрунтуватися на забезпеченні фіскальної стійкості, детінізації економіки та створенні сприятливого середовища для довгострокового економічного зростання. Проведений аналіз показав, що реформування податкової системи має бути комплексним і включати модернізацію адміністрування, зменшення податкового тиску на працю, розширення податкової бази, розвиток майнових та екологічних податків, стимулювання інноваційної діяльності й адаптацію національного законодавства до стандартів ЄС. Особливе значення мають заходи з підвищення передбачуваності податкових правил, зміцнення інституційної спроможності фіскальних органів і цифрової трансформації механізмів контролю, що забезпечує зростання ефективних ставок надходжень без збільшення номінального податкового тягаря.

9. Прогноз впливу податкових реформ на економічний розвиток України свідчить, що за умови послідовної реалізації модернізаційних заходів податкова система здатна забезпечити випереджувальне зростання ВВП та стабільне нарощування бюджетних надходжень при одночасному зменшенні податкового навантаження. Податкові реформи можуть сприяти підвищенню інвестиційної активності, покращенню структури надходжень, зниженню

волатильності податкових потоків, зміцненню фінансової стійкості держави та прискоренню структурної модернізації економіки. У середньостроковій перспективі реалізація реформ формує передумови переходу від фіскальної адаптації до моделі стимулюючої податкової політики, орієнтованої на повоєнне відновлення, економічну стабілізацію та інтеграцію України у європейський економічний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. BEPS: Міжнародні податкові відносини: Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/beps-440>
2. Commission presents fiscal policy guidance for 2023 : Commission Fiscal Policy Guidance 2023: European Commission: URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1476
3. Communication on Business Taxation for the 21st Century : European Commission. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation/business-taxation/business-europe-framework-income-taxation-befit_en
4. Council directive on ensuring a global minimum level of taxation for multinational groups in the Union. Brussels, 22.12.2021. COM (2021) 823 final. 2021/0433 (CNS). URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/system/files/2021-12/COM_2021_823_1_EN_ACT_part1_v11.pdf
5. Enache C. Analyzing Recent Tax Trends Among EU Countries : Tax Foundation. URL: <https://taxfoundation.org/eu-tax-trends-eu-tax-reforms/>
6. MLI: Міжнародні податкові відносини: Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mli-441>
7. Recovery and Resilience Facility: European Commission. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_en
8. Ren Zh., Xu H. From fee to tax: Can legal system strengthening enhance environmental performance? *Finance Research Letters*. 2025. Volume 86, Part F. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1544612325020549>
9. Statutory corporate income tax rate: OECD. URL: https://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=Table_II1
10. Stetsenko T., Nishcheretov O. Tax culture and tax morale: impact on tax compliance in Ukraine. *Social Economics*. 2021. Vol. 61. Pp. 83-91. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-61-08>.

11. Treaties for the avoidance of double taxation concluded by Member States: Taxation and Customs Union: European Commission. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation/tax-transparency-cooperation/double-taxations-conventions_en
12. Wang Sh., Li J. The impact of tax collection and administration system reform on local government debt: A perspective based on digital inclusive finance. *Finance Research Letters*. 2025. Volume 85, Part D. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1544612325013443>
13. Zhykharieva V., Fialkovska A., Klievtsievych N. Economic and psychological dimensions of taxation in the shipping industry and their impact on investments. *Наукові перспективи. Серія «Економіка»*. 2025. №9(63). С. 676-688. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-676-688](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-676-688)
14. Адамов Д.В. Сутність та значення податкового механізму у розбудові теорії державного управління. *Менеджер*. 2015. № 1 (69). С. 149-155
15. Андрющенко В. Л. Податкова система: навчальний посібник. Видавництво: ЦУЛ, 2020. 416 с.
16. Аранчій В. І., Борисова І. С., Кошман Н. І. Розвиток податкових систем країн Європейського Союзу – досвід для України. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 2 (11). С. 8-14.
17. Бечко П.К., Бечко В.П., Лиса Н.В., Пташник С.А. Податковий менеджмент у системі податкового адміністрування. *Економіка та держава*. 2021. № 11. С. 79-83
18. Бізнес під час війни: яку підтримку запропонувала влада і як виживає бізнес. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453>
19. Благун І. Г., Третяк Г. С. Передумови виникнення і тенденції становлення податкового механізму ринкової економіки. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 41. С. 292–302.

20. Богатирьова Є. М. Податкове навантаження як індикатор результативності податкових реформ в Україні. *Економічний простір*. 2014. № 84. С. 110-121.
21. Бойко О. Ефективність системи податкового адміністрування в Україні. *Демократичне врядування*. 2017. Вип. 20. URL : http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk20/fail/Bojko.pdf
22. Бойко О. Я. Еволюція податкової системи України. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2. С. 241–247.
23. Бюджетна система : підручник. За наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2012. 871 с.
24. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
25. Вавриньчук А.П. Реформування податкової системи в Україні: основні напрями та завдання. Реформування податкової системи: стратегічний поступ чи ручне управління? *Науково-практичний семінар*, 17 травня 2022 р., м. Львів; за ред. Сич О.А., Львів 2022, ЛНУ. URL : <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/seminar-PS-2022-1.pdf>
26. Василик О. Д. Податкова система України: навчальний посібник, Київ: ВАТ «Поліграфкнига», 2016. 478 с.
27. Васюк Ю.М. Податковий контроль в умовах реформ в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. №3. с. 27-36.
28. Вікторчук М.В. Місцеві податки та збори в Україні: об'єкт чи предмет податкових відносин? *Право і безпека*. 2014. №4. С. 178-182.
29. Волохова І., Дубовик О., Слатвінська М. Податкова система: навч. посібник. Харків, 2019. 402 с. URL: <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Podatкова-systema- navchal-nyu-posibnyk.pdf>
30. Гавриленко Н. В., Грищенко О. В., Козіцька Н. О. Застосування податкових пріоритетів в управлінському обліку. *Економічний простір*. 2021. № 168. С. 125-131.
31. Гавриленко Н.В., Грищенко О.В., Козіцька Н.О. Застосування

податкових пріоритетів в управлінському обліку. *Економічний простір*. 2021. № 168. С. 125-131

32. Герасименко П. Податок на прибуток – чинник стимулювання економіки? *Онлайн-медіа «ZAXID.NET»*. URL: https://zaxid.net/podatok_na_pributok__chinnik_stimulyuvannya_ekonomiki_n1127412

33. Гладченко Т.Б. Поняття податкового механізму та його елементи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 21. С. 62-64

34. Глущенко О. В., Швайко М. Л., Дячек О. Ю., Косенко В. В., Стеценко Т. В. Моделювання податкового дизайну: вплив діджиталізації на архітектуру публічних фінансів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 16. С. 59-65. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.16.59>

35. Горобінська І.В., Кривошеєва Т.О. Вплив оподаткування на інвестиції та економічне зростання в Україні. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. Технічна серія. 2010. Вип. 7. С. 258–261.

36. Грабчук І.Л., Лайчук С.М. Податкове планування: особливості організації на підприємстві. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. №2 (37). С. 30-34

37. Греца В.Я. Модифікація податкової системи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Том 2 № 78. С. 24-31

38. Гуцалюк О. І., Левковець Н. П. Вплив податків на фінансову безпеку підприємств. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. Серія «Економічні науки». 2015. № 15. Ч. 2. С. 70–76.

39. Гуцул І. Моніторинг способів протидії ухиленню від оподаткування. *Гроші, фінанси і кредит*. 2017, № 18. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/18_2017/33.pdf

40. Давидков С.О. До питань оцінювання ефективності податкової політики. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2015. № 1

(82). С. 153-158.

41. Дацій О.І., Сервецький І.В., Пивоваров К.В., Куташев І.В. Механізми формування і реалізації державної податкової політики України (на територіальному рівні) в безпековому контексті. *Актуальні питання у сфері державного управління*. 2020. Випуск 18. С. 131-136.

42. Державна казначейська служба України. URL: www.treasury.gov.ua

43. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/>

44. Державна служба статистики України: сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

45. Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України»: сайт. URL: <http://www.ief.org.ua>

46. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>

47. Дія Сіті: що це, які особливості звітування та оподаткування податком на прибуток підприємств? *Головне управління ДПС у Дніпропетровській області*. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/920678.html>

48. Дмитрик О.О. Вплив принципів податкового законодавства на ведення бізнесу в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. № 29. Том 1. С. 95-104.

49. Довгалюк В. І. Податкова система: навчальний посібник, Київ: ЦУЛ, 2017. 360 с.

50. Дроздовська О.С., Озерчук О.В. Співвідношення прямих та непрямих податків у податковій системі України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 10. С. 44-50.

51. Дубовик О.Ю. Розвиток податкового механізму адміністрування в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 36. Ч. 2. С. 71-75.

52. Дуліба Є.В. Теоретико-правовий аналіз впливу податкової політики на формування доходів та витрат бюджетної системи України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10(260). С. 109-112.
53. Єфименко Т.І. Податки в інституційній системі сучасної економіки. НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. К., 2011. 688 с.
54. З 1 липня 2023 року повертаються стандартні ставки ПДВ та акцизу на пальне і нафтопродукти. *Професіоналам зовнішньоекономічної діяльності*. URL: <https://qdpro.com.ua/uk/news/z-1-lipnya-2023-roku-povertayutsya-standartni-stavki-pdv-ta-akcizu-na-palne-i-naftoproducti>
55. Зміни в оподаткуванні під час воєнного стану та їх вплив на бюджети громад. *Місцеві фінанси*. URL: <https://auc.org.ua/novyna/zminy-v-opodatkuванні-pid-chas-voyennogo-stanu-ta-yih-vplyv-na-byudzhety-gromad>
56. Іщенко В.В. Ретроспективний аналіз оподаткування доходів в Україні. *Економіка та держава*. Міжнародний науково-практичний журнал. 2010. №8. С.73-76.
57. Кабінет міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua>
58. Коваль О.О. Поняття та система адміністрування податків та зборів в Україні. *Наше право*. 2015. №1. С. 159.
59. Коновалова О., Лохвицька І. Аналіз податкового навантаження та його вплив на стан економіки України. *Економічні науки*. Сер.: Облік і фінанси. 2013. Вип. 10 (1). URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/69.pdf
60. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
61. Котіна Г., Степура М. Податкові важелі впливу на економіку в сучасних умовах: вітчизняний та світовий досвід. *Економіст*. 2010. №5 (283). С.31-35.

62. Крисоватий А.І. Податкова політика України : концептуальні засади теорії та практики : дис. ... д-ра екон. наук : 08.04.01. Тернопіль : ТДЕУ, 2006. 437 с.

63. Куценко Т. Ф. Моніторинг реалізації податкової політики в Україні: призначення та складові / Трансформація податкової та обліково-аналітичної систем в контексті сучасних кризових явищ: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці (Україна, 20 травня 2021 р. Чернівці: Технодрук, 2021. 379 с.

64. Лаврик С. Вплив податкового тиску на формування мотивації до використання агресивної податкової оптимізації. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2018. № 1 URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/download>

65. Лекарь С. Горизонтальний моніторинг як прогресивний механізм податкового контролю. *Економічний форум*. 2/2017. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecfor_2017_2_51

66. Луніна І.О., Білоусова О.С., Фролова Н.Б. Особливості формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди. *Економіка та держава*. 2022. № 4. С. 20–27. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.20

67. Малишкін О.І. Адаптація українського податкового законодавства з податку на прибуток до світових моделей. *Водний транспорт*. 2015. Вип.1. С. 100-103.

68. Михайлов В.В. Місцеві податки та збори. *Митна справа*. 2015. №1 (2.1). С. 235-241.

69. Міжнародний центр перспективних досліджень : сайт. URL: <http://icps.com.ua>

70. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України: сайт. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>

71. Міністерство фінансів України: сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/>
72. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : сайт. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
73. Новак Н. П. Фінансовий менеджмент та податкове адміністрування соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 15-18.
74. Основні зміни в податковому законодавстві 2024 року. *Праве діло*. URL: <https://pravoedelo.ua/osnovni-zminy-v-podatkovomu-zakonodavstvi-2024-roku/>
75. Основні новації податкового законодавства з 1 січня 2025 року. *Бухгалтерський інтернет-портал*. URL: <https://ibuhgalter.net/news/25528>
76. Основні податкові зміни з 1 серпня 2023 року. *European Business Association*. URL: <https://eba.com.ua/osnovni-podatkovyi-zminy-z-1-serpnya-2023-roku/>
77. Пабат О. В. Складові елементи податкової системи України та їх організаційно-правові зв'язки. *Право і безпека*. 2015. № 4. С. 47–50.
78. Пасінович І.І., Сич О.А. Модернізація механізмів державного регулювання економіки України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 1. С. 398–408.
79. Податковий Кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
80. Поліщук В.Г. Перспективи податкового стимулювання сталого розвитку регіонів України. *Економіка та держава*. Міжнародний науково-практичний журнал. 2010. № 4. С.59-61.
81. Пономарьова Т. В., Чала Т. Г. Особливості формування системи статистичних показників дослідження оподаткування й визначення податкового навантаження в Україні. *Соціальна економіка*. 2016. № 1. С. 168–175.

82. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010р. № 2464 – VI із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

83. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України: аналіт. доп. / [Шемаєва Л. Г., Жаліло Я. А., Юрків Н. Я. та ін.]; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2021. 104 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_06_2021.pdf

84. Пухальський В. Удосконалення форм та процедур податкового контролю у протидії ухилення від оподаткування. *Економіка та держава*. № 4/2021 URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4912&i=15>

85. Сіташ Т.Д. Непрямі податки в податковій системі України. *Економічний форум*. 2015. №2. С. 313-317.

86. Скрипник С. В., Боярова О. А., Дем'янишина О. А. Очікування бізнесу від нової системи оподаткування. *Економіка та держава*. 2022. № 1. С. 13-18.

87. Скрипниченко В. А. Перерозподіл доходів та прогресивність податкової системи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2014. Вип. 200(2). С. 223-227.

88. Славкова А. А. Фіскальна роль прямого оподаткування у формуванні доходів бюджету держави. *Економіка та підприємництво*. Збірник наукових праць молодих учених та аспірантів ДВНЗ «Київський національний університет імені Вадима Гетьмана». 2009. Вип. 22. С. 213-225.

89. Славкова А. А., Ватаманюк О. С. Податкова політика України в умовах євроінтеграції: проблеми і перспективи. *Фінанси, облік і аудит*. 2018. Вип. 1. С. 119-136.

90. Стеценко Т. В. Оцінка податкової системи України: діагностичний тест Віто Танзі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 23. С. 75-80. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.23.75>

91. Стеценко Т. В. Ухилення від сплати податків: неекономічні фактори мають значення? *Бізнес Інформ*. 2023. № 9. С. 227–233. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-9-227-233>
92. Стеценко Т. В., Бакланова А. О. Аналіз податкової привабливості та конкурентоспроможності України на міжнародному рівні. *Ефективна економіка*. 2025. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.5.109>
93. Стеценко Т. В., Наголенко М. С. Вплив змін у системі оподаткування та інших обов'язкових платежів на розвиток малого та середнього бізнесу в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 21. С. 238-244. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.21.238>
94. Стеценко Т. В., Ряднов Д. І. Фіскальна політика: сучасні тренди. *Ефективна економіка*. 2024. № 10. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.10.79>
95. Ткаченко Я.М. Податкові системи країн світу та України. *Облік і звітність*. Київ: Алеута. 2014. 554 с.
96. Ткачик Ф., Лапка Р., Невідома Д. Фінансова децентралізація в Україні: бюджетно-податковий аспект. *Сталий розвиток економіки*. 2016. 1(30), 37-43. URL: <https://economdevelopment.in.ua/i>
97. Томнюк Т. Л. Податкова система: навчальний посібник. Чернівці: ЧТЕІ ДТЕУ, 2022. 324 с. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/nayka/monography/tomnjuk_2022.pdf
98. Фаренюк Н.В. Податкова політика зарубіжних країн : навч. посібник. Київ, 2025. 128 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/PODATKOVA-POLITYKA.2025.FARENYUK-szhatyy.pdf
99. Цимбалюк І. Особливості функціонування податкової системи України та оцінка її фіскальної ефективності. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. № 1. С. 106–115.

100. Ясько І. В. Принципи оподаткування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 135–139.

ДОДАТКИ

Додаток А
Таблиця А.1.1

Оцінка податкового навантаження в Україні у 2011-2024 рр.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Фактичні податкові надходження	334691,90	360567,22	353968,12	367511,93	507635,90	650781,68	828158,81	986348,52	1070321,84	1136687,19	1453804,08	1343225,04	1638085,00	2088283,70
Валовий внутрішній продукт	1299991,00	1404669,00	1465198,00	1586915,00	1988544,00	2385367,00	2981227,00	3560302,00	3977198,00	4222026,00	5450849,00	5239114,00	6537825,00	7658659,00
Податкове навантаження (1-ий спосіб)	25,75	25,67	24,16	23,16	25,53	27,28	27,78	27,70	26,91	26,92	26,67	25,64	25,06	27,27
Внески до позабюджетних фондів	x	x	x	181128,00	185689,90	131826,80	180805,20	228025,00	273480,00	294381,40	349039,10	425250,60	478070,07	548839,76
Податкове навантаження (2-ий спосіб)	x	x	x	34,57	34,87	32,81	33,84	34,11	33,79	33,90	33,07	33,76	32,37	34,43
Сума прямих податків	158904,94	170125,13	175688,12	170779,40	218087,48	293154,01	368186,97	452114,02	524469,34	551776,39	698837,58	734543,74	826982,40	1067304,60
Сума непрямих податків	175786,97	190442,09	178280,00	196732,53	289548,42	357627,67	459971,84	534234,50	545852,50	584910,80	754966,50	608681,30	811102,60	1020979,10
Співвідношення прямих і непрямих податків	0,90396312	0,89331687	0,985461779	0,86807912	0,753198669	0,81971847	0,800455457	0,846283839	0,960826122	0,943351339	0,925653755	1,20677888	1,019578044	1,045373603
Сума податку на прибуток	55096,98	55793,02	54993,85	40201,49	39053,17	60223,23	73396,80	106182,30	117316,70	118471,70	163844,40	130561,70	159290,40	299051,10
Фінансовий результат прибуткових підприємств	255545,93	248035,97	209864,47	233624,71	387652,31	443012,12	593168,15	668893,50	869642,11	673978,81	1266456,32	724687,57	1053643,51	819802,11
<i>Ефективна ставка податку на прибуток</i>	<i>22</i>	<i>22</i>	<i>26</i>	<i>17</i>	<i>10</i>	<i>14</i>	<i>12</i>	<i>16</i>	<i>13</i>	<i>18</i>	<i>13</i>	<i>18</i>	<i>15</i>	<i>36</i>
Стандартна ставка податку на прибуток	16	16	16	16	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
Коефіцієнт продуктивності податку на прибуток	1,35	1,41	1,64	1,08	0,56	0,76	0,69	0,88	0,75	0,98	0,72	1,00	0,84	2,03
Сума ПДФО	60224,52	68092,39	72151,07	75202,95	99983,17	138781,79	185686,13	229900,60	275458,40	295107,20	349785,40	420672,60	496342,90	583625,60
Сума оподатковуваних доходів фізичних осіб	610615,00	705837,00	730653,00	734943,00	777646,00	873829,00	1170747,00	1472321,00	1732773,00	1843057,00	2231206,00	2794343,00	3289398,00	3848595,66

Продовження табл. А.1.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Ефективна ставка ПДФО	9,86	9,65	9,87	10,23	12,86	15,88	15,86	15,61	15,90	16,01	15,68	15,05	15,09	15,16
Стандартна ставка ПДФО	15	15	15	15	15	18	18	18	18	18	18	18	18	18
Коефіцієнт продуктивності ПДФО	0,66	0,64	0,66	0,68	0,86	0,88	0,88	0,87	0,88	0,89	0,87	0,84	0,84	0,84
Сума ПДВ	130093,75	138826,82	128269,31	139024,26	178452,39	235506,03	313980,60	374508,10	378690,20	400600,00	536489,00	467000,80	580797,20	734455,30
Сума кінцевих споживчих витрат домогосподарств	858905,00	950212,00	1047096,00	1120876,00	1331526,00	1569702,00	1977640,00	2438778,00	2918278,00	3053971,00	3717848,00	3283856,00	3918054,00	4643001,00
Ефективна ставка ПДВ	15,15	14,61	12,25	12,40	13,40	15,00	15,88	15,36	12,98	13,12	14,43	14,22	14,82	15,82
Стандартна ставка ПДВ	17	17	17	17	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
Коефіцієнт продуктивності ПДВ	0,89	0,86	0,72	0,73	0,67	0,75	0,79	0,77	0,65	0,66	0,72	0,71	0,74	0,79

Примітка. Розраховано автором за даними [42, 43, 44, 46, 71].

Результати АВС-аналізу

виконання податкових надходжень Зведеного бюджету України у 2024 р.

Показник	Виконано у 2024 р., млн грн	Питома вага у податкових надходженнях зведеного бюджету, %	Накопичена частка, %	Група АВС
Податок на додану вартість	734455,30	35,17	35,17	А
Податок на доходи фізичних осіб	583625,60	27,95	63,12	А
Податок на прибуток	299051,10	14,32	77,44	А
Акцизний податок	238244,60	11,41	88,85	В
Єдиний податок	69129,00	3,31	92,16	В
Рентна плата	58955,80	2,82	94,98	В
Податок на майно	50295,30	2,41	97,39	С
Мито	48279,20	2,31	99,70	С
Екологічний податок	5387,70	0,26	99,96	С
Інші податки та збори	860,10	0,04	100,00	С
Усього	2088283,70	100,00	х	х

Примітка. Розраховано автором за даними [46].

Таблиця Б.1.2

Результати XYZ-аналізу виконання податкових надходжень Зведеного бюджету України у 2015-2024 рр.

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Коефіцієнт варіації, %	Група XYZ
Податок на додану вартість	178452,39	235506,03	313980,60	374508,10	378690,20	400600,00	536489,00	467000,80	580797,20	734455,30	39,54	Z
Податок на доходи фізичних осіб	99983,17	138781,79	185686,13	229900,60	275458,40	295107,20	349785,40	420672,60	496342,90	583625,60	50,85	Z
Податок на прибуток	39053,17	60223,23	73396,80	106182,30	117316,70	118471,70	163844,40	130561,70	159290,40	299051,10	57,43	Z
Акцизний податок	70795,23	101750,66	121449,44	126757,8	137076,30	153850,30	180300,40	115434,50	189746,00	238244,60	33,81	Z
Єдиний податок	10975,09	17167,10	24083,43	29564,20	35270,20	38030,90	46282,30	47226,00	55805,30	69129,00	47,83	Z
Рентна плата	49203,62	46608,40	51132,33	50086,90	52024,80	57112,60	89318,50	94105,90	66309,90	58955,80	27,57	Z
Податок на майно	16011,14	24989,36	29056,07	31272,00	37993,90	37433,30	43242,70	36790,70	43829,30	50295,30	28,62	Z
Мито	40300,81	20370,98	24541,81	27076,60	30086,00	30460,50	38177,10	26246,00	40559,40	48279,20	26,96	Z
Екологічний податок	2691,04	4987,44	4698,44	4921,50	6092,50	5397,60	5989,20	4897,60	4966,00	5387,70	18,75	Y
Інші податки та збори	170,24	396,69	133,76	6078,52	312,80	223,00	375,00	289,20	438,60	860,10	196,29	Z

Примітка. Розраховано автором за даними [46, 71].